ІНДЕКС 74330

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

7/8 2009

24 СЕРПНЯ — День Незалежності України

ДЕНЬ ДЕРЖАВНОГО ПРАПОРА УКРАЇНИ

Одним з найважливіших елементів процесу становлення державності будь-якої країни є визначення національної символіки як невід'ємної ознаки незалежності. Кожний народ, маючи свою історію, має і свої історичні святині – герб, прапор, гімн. Українська національна традиція символічного відображення світу формувалася упродовж кількох тисячоліть. Ключем до розуміння як народного, так і релігійного та державного аспектів є її чільні символи – жовта і синя барви та знак, нині відомий під назвою тризуб. Він є найзагадковішим з 5 державних знаків. Навіть тоді, коли тризуб був позбавлений державного статусу, заборонений та переслідуваний на батьківщині, він продовжував виступати як символ, що легітимував українців у всьому світі.

Нині Державний прапор України святкує своє відродження. Перші давньоруські знамена в літописах йменуються "чолкою стяговою" – це прості довгі жердини, до вершин яких прикріплювались гілки дерев, жмутки трави, кінські хвости тощо.

На Русі дуже поважалися давні стяги. Після введення християнства вони освячувались, і їх роль значно зросла.

Без прапора військо не вирушало у похід, не вступало у бій. Слов'яни обожнювали свої прапори і вважали, що у воєнний час стяги є святішими за усіх ідолів.

Продовження на стор. 22

НАУКА
І СУСПІЛЬСТВО

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 2009

Щомісячний науково-популярний
і літературно-художній ілюстрований журнал

ЗАСНОВАНО У СЕРПНІ 1923 РОКУ
ЗАСНОВНИК: ПРАВЛІННЯ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНИ
ВИДАВЕЦЬ:
УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР
ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

© журнал «Наука і суспільство» , 2009

У НОМЕРІ:

МАМУТОВ В., ЮЩИК О.
КОМПАКТНІСТЬ І ПРОЗОРІСТЬ ЗАКОНОПРОЕКТІВ –
ВАЖЛИВІ КРИТЕРІЇ ЇХНЬОЇ ЯКОСТІ 2

ЛЮДИ НАУКИ
СЕРГІЄНКО І.
УРОКИ АКАДЕМІКА ГЛУШКОВА 7

ВАСИЛАШКО В.
ДОКТОР ОНИСЬКІВ І ЙОГО ХУТІР МАЗЕПА В КАНАДІ 14

ПОСТАТІ
РИЧКА В.
СВЯТОСЛАВ ХОРОБРИЙ –СИН ВЕЛИКОЇ КНЯГИНІ ОЛЬГИ 19

ДЕНЬ ДЕРЖАВНОГО ПРАПОРА УКРАЇНИ 22

ДУБОВ В.
ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ 26

ДУБОВ В.
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР ПЕРШОГО РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ УКРАЇНИ 31

ПОДАТКІВЦІ ВІДЗНАЧИЛИ СВОЄ ПРОФЕСІЙНЕ СВЯТО 35

ІЗ АРХІВУ ЧАСОПИСУ
ВОЛКОВИНСЬКИЙ В.
"ТРЕТЯ СИЛА" 36

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ
ТРИФОНОВА О.
СЕСТРА ЛИБІДЬ У БЕТОННІЙ "СУКНІ" 46

МИСТЕЦЬКА ПАНОРАМА
ЛАМОНОВА О.
КИЇВСЬКИЙ "КОТЯЧИЙ РАФАЕЛЬ" 48

Валентин МАМУТОВ,
академік НАН України, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України.

Олексій ЮЩИК,
Народний депутат України III скликання, доктор юридичних наук.

КОМПАКТНІСТЬ І ПРОЗОРІСТЬ ЗАКОНОПРОЕКТІВ – ВАЖЛИВІ КРИТЕРІЇ ЇХНЬОЇ ЯКОСТІ

Проведена кілька років тому під керівництвом В. М. Литвина інвентаризація законопроектів, розглянутих Верховною Радою, показала, що потік законопроектів перевищує розумний обсяг, ті рамки, які дозволяли б приділяти необхідну увагу кожному з них окремо. І цей потік не вичерпується. Тим часом, нібито вже давно стало зрозуміло, що для забезпечення якості, ефективності законодавства корисніше вдосконалювати чинні закони, ніж плодити без кінця нові, загальна кількість яких уже в принципі достатня. У повсякденній практиці законодавчої діяльності ми стали забувати стару істину – ліпше менше та краще. Законодавство має бути більш стислим. Інакше воно стає якоюсь неозорою масою норм, що перешкоджає вивченню і реалізації законів. Депутати фізично не в змозі прочитати всю безліч внесених нині пухлих законопроектів (не кажучи вже про те, щоб їх глибоко вивчити).

Законів не тільки занадто багато – вони великі за обсягом і надто багатослівні. Багатослівність маскує зміст проекту, коли хочуть щось приховати, або його беззмістовність, видимість начебто великої роботи. Вона заважає вивченню і законопроекту, і закону, затемнює їхній зміст (не кажучи вже про величезну витрату паперу і часу на розмноження та читання об'ємистих текстів).

Багатослівністю зазвичай намагаються прикрити, зробити малопомітними або взагалі непомітними лазівки, що їх спеціально залишають для різних махінацій чи у певних групових інтересах. А іноді й просто тому, що не можуть сформулювати ту чи іншу пропозицію стисліше.

Прикладом невиправданої багатослівності й непрозорості може слугувати, зокрема, Цивільний кодекс, який нараховує більш як 1300 статей і значно переважає за обсягом інші кодекси. У ньому міститься чимало неоднозначних формулювань і багато зайвого, що стало очевидним в процесі застосування. В юридичній літературі вже пропонувалося виключити деякі статті, що переобтяжують кодекс і призначені тільки для господарських структур та ускладнюють застосування низки правових норм, зокрема для захисту інтересів і прав громадян, заради яких він розроблявся. На часткове вирішення завдання розвантаження ЦК від непотрібних у ньому норм був спрямований лаконічно викладений законопроект 3630. Однак деякі юристи, підтримавши цей проект за змістом, вважають, що він... занадто короткий. Потрібний, мовляв, більший за обсягом, що охоплює ширше

коло питань. Отут знову відіграла роль законотворча гігантоманія.

Прикладів створення лазівок у законах, що маскуються багатослівним текстом, наведено в спеціальній літературі вже чимало (наприклад, статті "Шкідливі лазівки"// "Закон і бізнес", 1-10. IV. 2009). Про деякі з них йшлося на слуханнях, організованих Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності наприкінці минулого року. Незважаючи на рекомендації слухань, спроби створення шкідливих лазівок, що маскуються у великому тексті законопроектів, тривають. Багатослівні прожекти, які містять подібні лазівки, з'являються знову й знову.

Прикладів створення лазівок у законах, що маскуються багатослівним текстом, наведено в спеціальній літературі вже чимало (наприклад, статті "Шкідливі лазівки"// "Закон і бізнес", 1-10. IV. 2009).

Мінюстом, наприклад, розпочато лобіювання законопроекту "Про господарські об'єднання", опублікованого на сайті Мінюсту 5 лютого 2009 року. У раніше розробленій концепції цього законопроекту були запропоновані два варіанти. Першим варіантом відповідно до розробленої нашими науковцями у 2006 році Концепції удосконалення законодавства на базі чинного Господарського кодексу України передбачалося доповнення декількома статтями глави 12 зазначеного кодексу, присвяченої об'єднанням підприємств. Другим – прийняття додаткового багатослівного закону за надуманим мотивом про нібито неможливість внести кілька доповнень у чинний кодекс, у якому об'єднанням присвячена спеціальна глава. Мінюст розробив проект за другим варіантом. Коли з'явився текст проекту, стало зрозуміло, навіщо замість коротких доповнень до глави 12 ГК пропонується прийняти ще один досить пухлий закон – річ у тім, що в об'ємному тексті приховано лазівку, яку не вдалося б узаконити, якщо вносити норму, що її містить, окремим доповненням до ГК.

Лазівка в тім, що дозволяється включати до складу об'єднань підприємств, що їх утворюють юридичні особи, зокрема державні, фізичних осіб – підприємців. Водночас встановлюється, що вони користуються рівними правами з підприємствами – юридичними особами, і що керує об'єднанням рада керівників підприємств, яка включає і фізичних осіб. До того ж передбачено передачу цій раді прав державних органів з управління майном державних підприємств, що входять до об'єднання. Усе це сприяє формуванню легальної корупційної схеми: створюється однією чи кількома особами група "підприємств", зареєстрованих як фізичні особи – підприємці. Потім ця група вводиться до складу господарського об'єднання і в ролі членів ради починає командувати всім його майном, зокрема державним. Просто й ефективно – державна власність передається в розпорядження групи приватних підприємців – фізичних осіб (швидше за все, навіть не групи, а однієї особи за схемою хазяїна роздрібного ринку). Передається без усякої приватизаційної процедури й цілком безоплатно. Таким чином, можемо одержати ще один замаскований великим обсягом тексту спосіб безоплатного і безконтрольного розтягування залишків державної власності.

Або візьмемо інший приклад. Кабінет Міністрів вносить до Верховної Ради законопроект під назвою "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо колективного сільськогосподарського підприємства" (2534), що стосується не одного, а багатьох нормативно-правових актів. У ньому, зокрема, за-

пропоновано перейменувати главу 10 Господарського кодексу України. Зараз вона називається "Підприємства колективної власності". Законопроект пропонує назвати її "Підприємства кооперації, об'єднань громадян та релігійних організацій". А по суті йдеться не про безневинне перейменування, а про ліквідацію підприємств колективної власності (зокрема у сільському господарстві, в інтересах якого нібито розроблено законопроект), про скасування колективної власності загалом.

У пояснювальній записці до законопроекту в порушення Регламенту Верховної Ради ніякого економічного обґрунтування і прогнозу наслідків прийняття законопроекту немає. Необхідність цього законопроекту мотивується тільки тим, що: 1) відповідно до статті 78 Земельного кодексу, земля в Україні може перебувати в приватній, комунальній і державній власності; 2) статтями 325-327 Цивільного кодексу визначене право приватної, комунальної і державної власності; 3) у Конституції України немає положень про колективну власність. Таким чином, роблять висновок автори записки, "має місце неузгодженість положень Господарського кодексу й окремих законів з положеннями Конституції, Земельного кодексу, Цивільного кодексу, якими не передбачена колективна форма власності". Крім того, ще Указом Президента України від 2002 р. "Про додаткові заходи щодо підвищення рів-

У пояснювальній записці до законопроекту в порушення Регламенту Верховної Ради ніякого економічного обґрунтування і прогнозу наслідків прийняття законопроекту немає.

ня захисту майнових прав сільського населення" було наказано ліквідувати колективні сільгосппідприємства (а їх, зазначимо, існувало набагато більше десятка тисяч).

Важко зрозуміти, чого в цих аргументах ініціаторів законопроекту більше: економічної і юридичної некомпетентності чи політичної заангажованості й демагогії. Якщо в Конституції немає положень про колек-

Важко зрозуміти, чого в цих аргументах ініціаторів законопроекту більше: економічної і юридичної некомпетентності чи політичної заангажованості й демагогії. Якщо в Конституції немає положень про колективну власність, це не означає, що вона виключає існування цієї форми власності.

тивну власність, це не означає, що вона виключає існування цієї форми власності. Конституція – не енциклопедія. У ній багато чого немає з того, що є у нашому житті. Приміром, у ній немає згадки про олігархів. За логікою авторів законопроекту, потрібно заборонити слово "олігарх" і прийняти закон про ліквідацію, подібно КСП, тих, кого називають цим словом. Чи, скажімо, в Основному Законі України відсутні поняття корупції, наркоманії, проституції і тому подібних "принад". То, може, не потрібно законодавцеві звертати на них увагу, коли вони не вписані у текст Конституції?..

При уважному прочитанні Конституції України неважко зрозуміти, що вона не перешкоджає існуванню колективної власності та підприємств колективної власності (широко розповсюджених, до речі, в США, ФРН та інших країнах), вона однозначно передбачає колективну форму власності. По-перше, тому що в ст. 13 установлено загальнонародну власність на землю та інші природні ресурси, а органи держави і самоврядування тільки здійснюють права власника від імені народу, але не є

власниками. По-друге, тому що в ст. 14 Конституції записано, що право власності на землю гарантується і що воно набувається і реалізується громадянами, юридичними особами і державою виняткова відповідно до закону. А через те, що юридичними особами є, зокрема й виробничі кооперативи, й інші колективні суб'єкти, і Конституція не робить винятків для цих юридичних осіб, з цього потрібно зробити висновок, що вона не тільки припускає можливість, а й прямо допускає існування колективної форми власності.

Адже від того, що з ГК вилучать поняття підприємств колективної власності та перейменують главу 10 ГК, економічна і юридична сутність колективної форми власності не зміниться. І хіба можуть підприємства політичних партій, профспілок, Укоопспілки, релігійних організацій, товариства сліпих тощо перетворитися за вказівкою уряду з підприємств колективної власності на приватні або державні? І як тоді бути з державним захистом прав усіх суб'єктів права

Від того, що з ГК вилучать поняття підприємств колективної власності та перейменують главу 10 ГК, економічна і юридична сутність колективної форми власності не зміниться.

власності та господарювання, врешті-решт, з рівністю всіх суб'єктів права власності перед законом, про яке сказано в ст. 13 Конституції України? Певна плутанина в питаннях власності породжена тим, що два роки тому без будь-якого обговорення і обґрунтування повністю скасували прийнятий у 1991 р. єдиний основоположний Закон України "Про власність". Рядок про скасування цього закону було заховано в дуже великому тексті прийнятого в 2007 р. закону про внесення змін до нормативно-правових актів у зв'язку з прийняттям у 2003 р. Цивільного кодексу. Тобто схема в принципі така сама, як і в наведеному вище прикладі із законопроектом "Про господарські об'єднання" – спочатку непомітно без обговорення включається в "товстий" закон потрібна лазівка, а потім вона використовується для подальших, м'яко кажучи, юридично та економічно небездоганних дій.

Грамотний економіст поставив би насамперед запитання: що пропонований проект дасть країні, з точки зору підвищення ефективності господарювання? Однак про це в пояснювальній записці немає жодного слова.

У випадку із законопроектом 2534, можливо, варто розібратися не з Господарським, а з багатослівним Цивільним і з Земельним кодексами стосовно норм про власність, а одночасно і з конституційністю згаданого указу колишнього Президента від 2002 р.? Більше того, адже предметом приватно-правового Цивільного кодексу не є публічні форми власності, а Земельний кодекс стосується тільки одного з об'єктів власності – землі. Й, можливо, даремно відмовилися від стислого загального Закону "Про власність", і все-таки потрібний замість недостатньо погоджених між собою багатьох норм різних законів єдиний конституційний закон про власність, який стоїть і над усіма цими кодексами, і над іншими актами, в котрих регулюються відносини власності (що, до речі, давно пропонують учені)?

Поправки до ГК, пропоновані законопроектом 2534 – неконституційні. А грамотний економіст поставив би насамперед запитання: що пропонований проект дасть країні, з точки зору підвищення ефективності господарювання? Однак про це в пояснювальній записці немає жодного слова.

Мета проекту, виходить, тільки в тому, щоб в обхід Конституції і ГК штучно прискорити процес ліквідації КСП. При цьому в "перехідних положеннях" законопроекту не передбачений конкретний механізм цього процесу, тобто весь процес віддається на відкуп "безкорисливим" чиновникам і сумнівним ділкам від економіки, котрим не потрібна економіка, а, як показує життя, потрібна земля як товар. Весь "механізм" процесу зводиться до того, що якимсь "правонаступникам реорганізованих КСП" до 1 січня 2010 р. потрібно "завершити в установленому законодавством порядку виділення майнових паїв у натурі колишнім членам таких підприємств", а КСП (уже ліквідовані?) зобов'язані протягом 2010 р. "привести свої установчі документи у відповідність із даним законом"(?). Зрозумій, хто може... А що ж громадяни – члени КСП? Їм буде виданий документ, який підтверджує право власності окремих осіб на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємств – так зване "свідоцтво про право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства", як сказано в проекті (яке, напевно, має засвідчувати, що члени КСП і колективне сільськогосподарське підприємство все-таки існують, про що й свідчить юридичний акт, виданий державою – адже не напишуть у тому свідоцтві, що його хазяїн – колишній член колишнього КСП!). І все це робиться в умовах економічної кризи і розгулу корупції у країні... На жаль, Верховна Рада України у першому читанні вже встигла прийняти цей нікчемний законопроект, і він підготовлений до другого читання. Певно, ще не всі депутати уважно його вивчили.

Потрібно, мабуть, турбуватися не про великий обсяг законопроектів, а про відповідність покладеної в їхню основу ідеї (і мети) об'єктивним вимогам, про адекватність їхнього змісту сучасним вимогам розвитку суспільства.

Було б доцільно встановити постановою Верховної Ради такий порядок розгляду законопроектів, за якого у висновку головного науково-експертного управління Верховної Ради зазначалося б, чи є можливість відредагувати законопроект у такий спосіб, щоб він подавався як доповнення чи зміни чинного кодексу або іншого основоположного галузевого закону.

Потрібно, мабуть, турбуватися не про великий обсяг законопроектів, а про відповідність покладеної в їхню основу ідеї (і мети) об'єктивним вимогам, про адекватність їхнього змісту сучасним вимогам розвитку суспільства. І водночас варто зрозуміти, що удосконалення законодавства – це не тільки удосконалення змісту, а і його форми. Як показано вище, багатослівність проявляється як у прийнятті безлічі законів, так і в невиправдано великому обсязі багатьох з них. Якщо ми хочемо, щоб закони діяли, вони мають бути короткими, доступними для огляду, стабільними, щоб їх можна було вивчати й виконувати.

Було б доцільно встановити постановою Верховної Ради такий порядок розгляду законопроектів, за якого у висновку головного науково-експертного управління Верховної Ради зазначалося б, чи є можливість відредагувати законопроект у такий спосіб, щоб він подавався як доповнення чи зміни чинного кодексу або іншого основоположного галузевого закону.

Варто було б, можливо, провести спеціальні парламентські слухання або конференцію на тему "Законодавча багатослівність: що за нею криється і як з цим боротися".

Іван СЕРГІЄНКО,
академік, директор Інституту кібернетики імені В. М. Глушкова.

УРОКИ АКАДЕМІКА ГЛУШКОВА

24 серпня минуло 86 років від дня народження Віктора Михайловича Глушкова

Інститут імені Глушкова на проспекті Глушкова – втілена пам'ять про прекрасну людину, вченого, чий дар не загубився в тяжких, часом трагічних умовах життя, а засвітився наперекір усьому, засвітився і горів, весь відданий служінню людям.

Взагалі, природніше звучить – "інститут Глушкова". Він його задумав і він його створив. Без будь-кого з нас інститут постав би. Без нього – ні.

Донедавна не було киянина, дорослого чи підлітка, який не знав би його імені. Київ любив науку, пишався нею. Насамперед, завдяки публічним лекціям Глушкова, що були доступними і захоплюючими. Це, до речі, один з його талантів – просто і ясно викладати речі будь-якої складності. Через те, зокрема, так любили записувати його журналісти: після розшифровки, у тексті нічого було ні додати, ні прибрати, хіба що розділові знаки поставити.

На науку покладалися великі, може й надто великі сподівання. З ними пов'язували майбутнє, своє власне та майбутнє своєї країни...

Запам'яталася войовнича та зухвала назва статті про українських кібернетиків у київській молодіжній газеті – "Загін готує армію". Обчислювальний центр Академії наук, про нього йшлося, мав справді певні ознаки загону. Людей – небагато, зате ентузіазм – небачений. Будинок Центру – на краю Лісогірської вулиці, що виходила прямо на проспект Науки (чим не знак долі?). Адреса ця була добре відома в усіх університетських містах Союзу, сюди любили приїжджати на часті та цікаві наукові конференції і корифеї наукового світу, і особливо наукова молодь. Ми й собі їздили по всіх усюдах з доповідями про свої досягнення. Це, крім щоденної роботи в Центрі, – не "від і до", а скільки було потрібно. Варто сказати, що це нам дуже подобалося, ми почувалися в бурхливій гущі подій, а що може бути кращим, і навіть невлаштований побут не сприймався трагічно, всі ж через це проходили, або майже всі.

Молоді, в основному ще неодружені, ми й побачення призначали часом неподалік Центру, бо будь-якої миті могла виникнути потреба нашої там присутності. Робота домінувала у нашому житті. Наш "загін" потребував підтримки, і ми шукали її всюди. Їздили по містах і містечках, по селах України з популярними лекціями про кібернетику для школярів, студентів, робітничої молоді. Сподівалися найти розуміння, зацікавити новою тоді наукою.

Словом, загін як загін. Але – армія? Як могла вона привидітися?

Тільки ж – усе справдилося, тепер це очевидно.

Досягнення цього стало справою життя багатьох із нас, тих, хто прийшов тоді до Обчислювального центру прямо зі студентської аудиторії і отримав тут трудову книжку, де так і залишився єдиним запис про прийом на роботу. Та передусім це стало справою життя того, хто приймав нас на цю роботу.

Це був Віктор Глушков, якому на той час виповнилося тридцять три роки, і він був директором Обчислювального центру.

Сталося так, що в Києві тоді вирішувалася доля нового напряму в академічній науці, а водночас – і доля вченого, який багато чого вже досяг і тепер стояв перед спокусою цілком змінити свою наукову дорогу. А спокуса була таки велика.

Віктора Глушкова, сильного і перспективного алгебраїста, котрий щойно блискуче захистився у Московському університеті, запросив до Києва Борис Гнєденко, академік-секретар відділення математики і директор Інституту математики. Гнєденко сам захопився і вмів захопити інших перспективами нової справи, й тут йому це цілком вдалося. Не знаю, про що говорили Глушков і Гнєденко напередодні київського призначення, все ж наважуся припустити: головне, що вплинуло на рішення Глушкова рішуче змінити курс наукових пошуків, була сама суть кібернетики, його привабила можливість займатися справою, яка може безпосередньо впливати на життя суспільства.

І що вже достеменно відомо – вибір цей був остаточним і щасливим. Для вченого і для Києва.

Віктор Михайлович Глушков народився 24 серпня 1923 року у родині гірничого інженера у Ростові-на-Дону. Змалку мав нахил до техніки, згодом самотужки вивчив основні розділи вищої математики та теоретичної фізики, любив літературу, особливо поезію, багато читав.

Він розповідав, як школярем спеціально тренував пам'ять. І навчився не окремі слова чи речення читати, а запам'ятовувати великі фрагменти тексту "як картинку". Це давало можливість йому вже у зрілому віці засвоювати і активно використовувати величезні обсяги наукової інформації з різних галузей знань.

Хотів навчатися у Московському університеті та війна зруйнувала плани талановитого юнака. Тільки 1944 року йому вдалося поступити до Новочеркаського індустріального інституту. По закінченні четвертого курсу теплотехнічного факультету Віктор зрозумів, що не тут насправді його місце та й поїхав до Ростова. Склав екстерном іспити за програмами перших чотирьох курсів фізико-математичного факультету Ростовського університету, закінчив п'ятий і почав працювати у Свердловську, в Уральському лісотехнічному інституті. Познайомився там з професором С. Черніковим, під керівництвом якого 1951 року захистив кандидатську дисертацію з теорії груп.

Він розповідав, як школярем спеціально тренував пам'ять. І навчився не окремі слова чи речення читати, а запам'ятовувати великі фрагменти тексту "як картинку".

1955 року, після року докторантури в Московському університеті, захищає докторську дисертацію, присвячену вирішенню узагальненої п'ятої проблеми Гільберта.

Вже, у серпні 1956 року Віктор Глушков став завідувачем лабораторії обчислювальної техніки Інституту математики Академії наук УРСР. Це та сама лабораторія, у стінах якої створювалася під керівництвом С.Лебедєва знаменита Мала електронно-обчислювальна машина, перша, як виявилося, у континентальній Європі. Лабораторія дуже скоро перетворилася на Обчислювальний центр Академії наук, на кшталт Обчислювального центру Союзної Академії, директором якого був академік Дородніцин. Стосунки з Москвою, до речі, складалися щасливо значною мірою саме завдяки цій людині – Анатолію Дородніцину. Він змушений був утікати з України дитиною, у нещасливий для неї час, і все своє життя линув

до неї думкою і душею та допомагав, чим міг.

Так почалася ця велика робота (так і хочеться сказати – ця шалена гонка), якій підпорядковувався увесь лад життя Глушкова і багатьох його однодумців.

Був саме час таких людей – більших за самих себе. Їх робила такими справа, з якою вони одного разу пов'язали своє життя. Справа була така велика і така важлива, що додавала сили й натхнення, натомість забирала людину цілком і підпорядковувала собі. І вже не можна було відокремити людську особистість від справи, так само, як уявити й саму справу поза цією особистістю.

Кожен знає таких людей і може скласти свій список їхніх імен, оглядаючись на другу половину минулого століття. Та хоч би хто складав той список, у ньому з-поміж інших неодмінно буде ім'я академіка В. Глушкова. Він знав, що робить велику справу, хотів поставити її на службу людям і без страху йшов напролом, єднаючи усіх, хто був поруч.

– Ми всі в одній упряжці, – любив казати Віктор Михайлович, і ці слова могли лунати дуже по-різному. Від радісного захвату – як нам добре працюється в одній упряжці, до образи – ми ж в одній упряжці, куди ж ви... Не варто сумніватися – "в упряжці" він був корінним. І тягнув щосили, не нарікаючи на долю, видно, звик до такої ролі, в іншій себе не бачив і не хотів бачити.

У побуті – гранично невибагливий, можна сказати, аскет. Застерігав, до речі, від культу споживацтва. (Варто шкодувати, що саме досягнення кібернетики допомагають сьогодні так шалено та успішно розпалювати споживацьку психологію). Для таких, як він, не такими вже й важливими були гроші, хіба що слава – та й то, лише тому, що вона допомагала часом робити справу. Але найважливішою для них була мета, до якої вела робота. Вони заробляли на життя, своє і своїх рідних, так, але насправді вони здобували вершину, з якої мали відкритися людству нові горизонти.

Віктор Глушков одним з перших усвідомив, що принципове значення обчислювальних машин полягає не в тому, що вони можуть швидко виконувати величезну кількість арифметичних та логічних операцій, а в тому, що вони стануть інструментом підсилення інтелектуальних можливостей людини.

Вже від самого початку своєї діяльності у новій галузі В. Глушков спромігся побачити далеку перспективу розвитку обчислювальної техніки та оцінити її значення для народного господарства. Він також добре усвідомлював, що розвиток обчислювальних машин та їх застосування потребує створення нової галузі фундаментальних знань, яка базуватиметься на міцному ґрунті сучасної математики та розвиватиме ідеї кібернетики.

Будучи математиком високого класу, Глушков усвідомлював, що успішний розвиток обчислювальної техніки стане можливим лише тоді, коли розробка обчислювальних машин буде не тільки мистецтвом інженерів, а спиратиметься на міцний фундамент теорії та обґрунтованих, уніфікованих засобів проектування. Теорія цифрових автоматів саме і мала стати основою такої методики.

Віктор Глушков та його учні розгорнули широкі дослідження з теорії цифрових автоматів як методологічної основи автоматизації проектування. Дослідження були узагальнені у монографії "Синтез цифровых автоматов", опублікованій 1962 року та відзначеній Ленінською премією 1964 року.

Реалізацією на практиці цієї теорії стала розробка машин серії МІР (машина інженерних розрахунків). Річ у тім, що перші обчислювальні машини для виконання розрахунків вимагали від користувача розробки програми – послідовності обчислювальних кроків, що відповідають алгоритму об-

числень. Це стосувалося і обчислень таких елементарних функцій, які ми знаємо з курсу шкільної математики.

Віктор Михайлович висунув блискучу ідею: необхідно стандартні фрагменти математичних алгоритмів мати у вигляді електронних схем. Тоді обчислення цих фрагментів сприйматиметься користувачем як окрема операція. Ця ідея знайшла своє підтвердження у персональних комп'ютерах, які нині заполонили світ.

Машини серії МІР були не тільки кроком уперед у розвитку електронної техніки, а й сприяли створенню в Україні галузі комп'ютерного машинобудування. За ініціативою Глушкова у Києві був побудований завод, який впродовж багатьох років серійно випускав розроблені в Інституті кібернетики машини серії МІР, керуючі машини серії "Дніпро" та іншу електронну техніку.

Усе своє життя у кібернетиці В. Глушков займався пошуком нових архітектурних рішень у структурі обчислювальних машин, за допомогою яких можна було б здійснити головну мрію кібернетиків – побудувати "штучний інтелект". "Мозкоподібні структури", які він розглядав ще у 60-х роках, не могли бути реалізовані на технологічній базі того часу, більш реалістичні підходи, які супроводжувалися уточненням принципів фон Неймана, були розвинуті в 70-х роках у проекті рекурсивної обчислювальної системи, який згодом трансформувався у макроконвеєрну багатопроцесорну систему з розподіленою пам'яттю та універсальною системою зв'язку. Для того, щоб забезпечити високу ефективність системи було розвинуто технологію макроконвеєрного паралельного програмування.

Проект макроконвеєра був реалізований у 80-х роках у багатопроцесорних обчислювальних комплексах ЄС-2701 та ЄС-1766. На той час це були одні з найпотужніших супер ЕОМ у світі.

Відчуваючи краще за будь-кого масштаби справ, що чекали попереду, Глушков особливо дбав про підготовку кваліфікованих кадрів. У Києві, в університеті імені Шевченка та Політехнічному інституті читалися курси лекцій з питань створення і використання ЕОМ. Незабаром в університеті було створено факультет кібернетики, який одразу став дуже популярним серед молоді. Організовувалися курси підвищення кваліфікації та перекваліфікації відповідальних працівників у сфері управління. Тепер цю роботу виконують інститути Кібернетичного центру.

Віктор Михайлович ніколи не шкодував зусиль для залучення талановитої молоді в науку. Така молодь, як відомо, вибирає найпрестижніші навчальні заклади. Одним з таких був Московський фізико-технічний інститут, який мав право набирати студентів за місяць до початку вступних іспитів у інших вузах, а отже, збирав "вершки", зокрема й кращих випускників українських шкіл. Віктор Михайлович думав про те, як би влаштувати так, щоб повертати їх додому. Й таки придумав – зумів організувати спеціальну кафедру цього інституту при Інституті кібернетики, де студенти впродовж двох років остаточно здобували освіту після чотирирічного навчання у Москві.

Ця кафедра успішно працює, недавно ми відзначали сорокаріччя її діяльності. За цей час на кафедрі здобули освіту кілька сотень талановитих юнаків та дівчат, які зараз очолюють відповідальні ланки в науці, бізнесі, державному управлінні.

Згодом виникла потреба широкого професійного освоєння комп'ютерного інструментарію фахівцями різних галузей науки і суспільної практики. Про це думалося і при заснуванні журналів "Кибернетика" та "Управляющие системы и машины", до роботи в яких Глушков залучив найавторитетніших учених зі всього Ра-

дянського Союзу. Журнали видаються донині, причому журнал "Кібернетика" (тепер "Кібернетика і системний аналіз") перевидається англійською мовою за кордоном. Віктору Михайловичу належить також ідея видання першої в СРСР "Енциклопедії кібернетики", яка вийшла 1974 року українською та російською мовами і до підготовки якої були залучені провідні вчені країни.

За порівняно короткий час Лабораторія обчислювальної техніки стала Обчислювальним центром, а з 1962 року – Інститутом кібернетики, до складу якого, крім наукових підрозділів, входили конструкторські бюро та дослідне виробництво, що дозволяло організовувати ефективне впровадження наукових ідей. Розроблювана інститутом проблематика охоплювала практично всі сфери застосування кібернетики.

Віктор Михайлович усвідомлював, що планова система у масштабах такої країни, як Радянський Союз, без створення загальнодержавної системи управління продуктивно функціонувати не може.

Зрештою, Інститут кібернетики дуже скоро став місцем активної співпраці українських учених з ученими союзних республік, а також інших країн.

Виходячи із запропонованої ним концепції кібернетики як науки про управління на основі засобів обчислювальної техніки, Глушков багато зусиль доклав до розробки комп'ютерних систем управління в промисловості, на транспорті, у військовій справі. Створення таких систем не могло бути здійснене лише силами інституту. Необхідно було знайти прибічників у середовищі промислової еліти.

І знову ж таки талант Віктора Михайловича переконувати і мобілізовувати відіграв вирішальну роль. Незабаром у багатьох галузях народного господарства з'явилися ентузіасти і прихильники ідей Глушкова. Були розроблені програми комп'ютеризації виробництва підприємств радіотехнічної, металургійної, хімічної, будівельної та інших галузей. Прикладом таких розробок можуть слугувати системи "Львів", де вперше була реалізована ідея комп'ютерного управління всіма ланками виробничого процесу, та "Гальванік", призначена для автоматизованого управління процесом гальванізації деталей на металообробних заводах. Обидві системи були піонерськими у своєму класі, й не випадково їх автори були відзначені державними преміями України в галузі науки і техніки. До речі, означення "вперше" можна було вживати до десятків подібних проектів, якими керував Віктор Глушков. Активно займаючись проблемами автоматизації виробництва, він не випускав із поля зору свою заповітну мрію – загальнодержавну автоматизовану систему управління народним господарством країни. В умовах комп'ютеризованого управління підприємством і галузями виробництва відкривалась можливість створення системи, яка здійснювала б моніторинг стану економіки країни і дозволяла б своєчасно приймати рішення.

Віктор Михайлович усвідомлював, що планова система у масштабах такої країни, як Радянський Союз, без створення загальнодержавної системи управління продуктивно функціонувати не може. Вона таїть у собі небезпеку виникнення кризи і розвалу економіки.

Керівництво країни сприйняло ідею створення загальнодержавної автоматизованої системи управління, м'яко кажучи, без ентузіазму.

Одні чиновники не розуміли всієї глибини проблеми, інші – саботували цю ідею свідомо, розуміючи, що комп'ютеризована система управління позбавить їх можливості приписок і шахрайства, на яких трималася їх кар'єра.

До речі, щось подібне ми спостерігаємо й сьогодні, коли досі не створено таку дуже потрібну систему, як електронний реєстр виборців та автоматизовану комп'ютерну технологію підрахунку голосів. Чи варто нагадувати, що Інститут кібернетики готовий це зробити, про що не раз повідомлялась ЦВК?

Звичайно, існували й об'єктивні труднощі з реалізації загальнодержавної системи управління. Перша з них – це відсутність розвинутої системи зв'язку, телекомунікаційних мереж зокрема, що були б здатні швидко й надійно обробляти величезні масиви даних про стан економіки країни. І друга – це необхідність великих матеріальних витрат на придбання надійного устаткування і створення інфраструктури подібної системи управління. Тому ідея загальнодержавної системи управління була втілена тільки частково – для оборонних галузей промисловості та деяких центральних відомств.

Ми працювали тоді над створенням автоматизованої системи збирання, класифікації та необхідної обробки даних, які характеризують певну сферу діяльності вищих органів влади. Робота ця була незвичною і нелегкою. Багатьох насторожувало, що в результаті обробки цих даних можна буде судити про те, що не заведено було розголошувати. Глушкову вдалося переконати О. Косигіна, що робота ця необхідна, без неї ми далеко не просунемося. Почали ретельно готувати обґрунтування проекту системи. Папка "для Косигіна" ставала дедалі товстішою і нарешті налічувала сторінок 500. "Досить, – сказав Віктор Михайлович, – більше ніхто з них не прочитає. Та Косигін, побачивши папку, сказав, що й цього ніхто не подужає. Треба, мовляв, зробити сторінок 45-50 для міністрів і 5-6 окремо для нього.

Згодом, готуючи систему до впровадження, ми їздили у відрядження прямо у Кремль, і по тому, як нас там зустрічали, відчували: слово Глушкова тут діє магічно. Ми мали повне сприяння в роботі.

Його життя визначала Робота, все зосереджувалось на ній. Це була робота для Вітчизни, і не біймося гучних слів. А Вітчизна, зрозуміло, Україна. Вистраждана в окупаційній неволі, випечена тавром перебування на окупованій території.

Він жив прискорено. Багатьох це втомлювало. Декого дратувало. Але регулювати свій темп життя відповідно до нього мусили всі, хто не хотів відставати, хто прагнув рівної участі у спільній справі. Він насправді дуже поспішав. Можливо, більше за інших уявляючи обсяг майбутньої праці. Можливо, через передчуття, що надто мало часу попереду.

Його життя визначала Робота, все зосереджувалось на ній. Це була робота для Вітчизни, і не біймося гучних слів.

Він пішов з життя надто рано, у січні 1982-го. Лишилася Робота. Лишилася створена ним міцна школа теоретичної кібернетики. Від неї пішли інші наукові школи, які відіграють важливу роль у розвитку сучасної інформатики. Це передусім школи теорії оптимізації і системного аналізу, теорії математичного моделювання і програмування, комп'ютерної і обчислювальної математики, теорії збереження та захисту інформації в системах, обчислювальної та комп'ютерної техніки, теорії управління та побудови телекомунікаційних мереж.

Лишилися учні, які добре засвоїли уроки вчителя, перевірені на надійність впродовж років спільної праці.

Віктор Михайлович завжди наполягав на необхідності розвитку фундаментальних досліджень, які становлять основу сучасної інформатики. Саме результати цих досліджень

мають ефективно використовуватися при розробці різноманітних прикладних систем обробки даних, систем автоматизованого управління складними об'єктами, досліджені глибинних закономірностей розвитку економічних, біологічних, фізичних, космічних, геологічних та інших складних процесів. Враховуючи цю обставину, ще за життя вченого в Інституті кібернетики були розгорнуті масштабні роботи в галузі математичного моделювання складних процесів, розробки новітніх методів системного аналізу і оптимізації, розробки теорії і сучасних методів захисту інформації у системах, у створенні методології комп'ютерних систем управління у реальному масштабі часу. Ця позиція Глушкова, як один із його уроків, і сьогодні залишається актуальною. Завдяки такому підходу українським кібернетикам вдалося побудувати десятки перспективних комп'ютерних технологій, які знайшли високу оцінку зарубіжних фахівців.

Здійснення фундаментальних досліджень, як і розробка сучасних комп'ютерних технологій, немислимі сьогодні без активної участі у цьому процесі як молодих учених, так і спеціалістів старшого покоління. В. М. Глушков закликав своїх учнів і соратників шукати майбутніх кібернетиків уже в середній школі і серед студентів, підключаючи останніх на старших курсах до участі у реальних розробках. Такий підхід виправдав себе повністю. І це другий урок академіка Глушкова. Зараз в інститутах Кібцентру НАН України працює декілька кафедр провідних університетів країни. (Тільки в Інституті кібернетики їх три), зокрема дві кафедри від ЮНЕСКО. Це дає змогу нам поповнювати свої ряди молодими спеціалістами. До речі, цей досвід, як і розробка комп'ютерних технологій із залученням студентів, став популярним не лише в Україні. Невипадково останніми роками в Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова і Інститут прикладного системного аналізу НАНУ приїздять на практику студенти американських університетів. Отож, і другий урок Глушкова ми добре засвоїли.

В. М. Глушков завжди підкреслював ідею розробки комп'ютерних систем таким способом, щоб у майбутньому ці окремі системи могли бути використані при створенні більш складних сучасних систем автоматизації. Саме тому він проголосив свій відомий принцип розвитку складних систем – поєднання далеких і близьких цілей. Ми повинні при розробці окремих систем уже сьогодні бачити, що ми будемо розробляти через 5-10 років, і закладати у сучасні технології принципові можливості їх використання у майбутніх перспективних технологіях. Це дуже важливо, і розробники мають бачити за деревами контури лісу. Необхідність реалізації такої методології при побудові комп'ютерних технологій і є суттю третього уроку Глушкова.

Нарешті – четвертий урок Глушкова, який не втратив свого значення і донині. Він стосується великої уваги, що її надавав учений роз'ясненню великих можливостей комп'ютерних технологій як локомотива розвитку інформаційного суспільства і як методології, без застосування якої неможливо уявити справжнього поступу у розвитку нашої економіки, самої науки, дослідження космосу і Світового океану. Вже нині ми бачимо підтвердження цих передбачень. Комп'ютерні технології стають невід'ємною складовою найскладніших автоматизованих систем дослідження та управління важливими об'єктами і процесами. До речі, роботи українських кібернетиків у цьому напрямі ефективно розвиваються і знайшли визнання у розробників подібних систем у США, Японії, Росії, Німеччині, Франції.

ДОКТОР ОНИСЬКІВ І ЙОГО ХУТІР МАЗЕПА В КАНАДІ

Коли Анатолій Нікула, бізнесмен і громадський діяч з Оттави, понад 10 років тому вперше відвідав мальовничий Хутір Мазепа, то не міг стримати свого захоплення і здивування від знайомства з дуже неординарною особою, господарем Хутора — доктором Володимиром Ониськівим та його садибою, названою на честь великого українського гетьмана. Володя, а так він себе представляє гостям (як у "Тигроловах" Івана Багряного), вражає як феномен цікавої, успішної, ерудованої людини. Проживши 60 років поза межами України, 5 разів об'їхавши земну кулю і відвідавши 102 країни, він завжди почував себе свідомим українцем і патріотом України, борцем за її незалежність.

Перше знайомство у Нікул з доктором Ониськівим згодом переросло у справжні товариські стосунки, і вже багато років Анатолій разом з дружиною Мар'яною, сином Данилком-Васильком і донечкою Анною регулярно навідуються до Хутора на запрошення господаря. В.Ониськів, у чиїм серці живе рідна Буковина, як і в А. Нікули, до української сім'ї хилиться душею. Ониськів охоче ділиться з Данилом і Анночкою знаннями про світ, історію, географію, природознавство. Від нього діти вчаться любові до України. Для Анатолія і Мар'яни – це можливість спілкуватись українською мовою з досвідченою та близькою по духу людиною, підприємцем і меценатом, до чийого розуму і досвіду прислухались бізнесмени та громадські діячі, політики та дипломати в різних країнах.

Про пана Ониськіва мені пригадалось, коли я чув розумування, що для формування свідомого українця треба особливі умови, вплив воістину українського оточення, та не почув при цьому міркувань про ініціативу, волю і, врешті, роль самої особи. А В. Ониськів саме і є тим знаковим українцем, діячем у світі бізнесу, переконаним українським патріотом, який може сказати, що сам себе створив, іноді супроти умов, як у дитинстві. Роджений 12.08.1914 року на Буковині, в Заставні, у сім'ї фінансового комісара Австро-Угорщини Олександра Ониськіва і Марти Костецької, з родини Кривоносів, він формувався як українець не лише у межиріччі Дністра і Прута, а й за межами етнічних українських земель, за умов, коли виріс до того ж, по суті, без батьків (мав рік, як батько помер, у сім – померла мати). Вчився на інженера-хіміка у Політехнічному інституті в Яссах (Румунія), служив у Королівській гвардії Румунії (1939-1940), працював у Німеччині, Франції, Австралії, США, Канаді.

Змалку Володя запам'ятав "Запорізький марш", який досі лунає у його домі, коли зустрічають гостей, а ще – народні українські пісні, казки про Добро і Зло, розповіді про героїчну Запорозьку Січ, легенди про опришків – борців за волю рідного краю. На все життя закарбувалося у пам'яті, як добрим словом дорослі згадували борця за визволення України – Івана Мазепу, який емігрував у Румунію, там помер і був похований. Ідеєю життя В. Ониськіва, що надихнула його на великі справи, став батьківський заповіт "За волю і славу України!", викарбуваний на іменній шаблі, що отримав від батька у спадок. Змалку Володя вивчив декілька мов, вчився на класичній латині, знав румунську і німецьку, згодом вивчив

французьку. Однак у родині завжди спілкувалися лише українською. Двері його домівки і душа впродовж життя були відкриті для друзів, насамперед етнічних українців, що тільки множило їх українські сили, особливо на чужині.

Здавалося, чому б не залишитися було В.Ониськіву в УРСР, коли Північну Буковину приєднали в 1940 році до СРСР і включили до складу УРСР? Тому, що Ониськів не міг приховати як свого неприйняття злочинного сталінізму, так і факту служіння в армії Румунії, за що його могли запроторити до ГУЛАГу. Добрі люди, серед яких, як згадує В. Ониськів, був і Олександр Довженко, з яким він, інженер-хімік, мав зустріч у Чернівцях (1940), підказали, що можна діяти з користю для України і за кордоном. Для успіху в цій боротьбі, як В. Ониськів уже тоді вважав, варто бути не лише національно свідомим, а й досягнути успіху в суспільстві, стати справді заможним, "все можним" для України.

Ось характерні рядки з його біографії. 1941 рік, Берлін, Ониськів стає членом УНО. 1944 рік, він – політичний в'язень . 1947 рік, Париж, Ониськів – директор Косметичної фірми для потреб провідних оперних і театральних виконавців, налагоджує зв'язки у вищих колах Франції. 1948 рік, Мюнхен, Ониськів захищає ступінь доктора технічних наук в Українському Вільному Університеті, зміцнює стосунки з українською діаспорою в ФРН. 1952 рік, Монреаль, він як інженер-хімік засновує першу Косметичну фірму в Канаді "Лабораторія доктора Ониського", патентує торговельний знак "Beaty Seal". Невдовзі відкриває офіс на П'ятій Авеню Манхеттена в Нью-Йорку, офіси в Техасі, різних провінціях Канади. Ониськів, з головою поринаючи у наукові дослідження, пошук "золота умів і рук", нових ринкових технологій, творить справжню революцію в косметології. Зокрема, він першим застосовує маркетингову стратегію безкоштовного тестування зразків парфумів для зірок театру і кіно, іншої еліти, що стало ефективним засобом маркетингу і реклами і чим потім успішно скористалися й інші фірми з косметології .

У 1955-1972 роках бізнесмен Ониськів під час кругосвітніх подорожей відвідує й поселення українців в Південній Америці. Європі. Австралії, Азії, Океанії, репрезентуючи себе "Всесвітнім послом майбутньої вільної України".

У 1955-1972 роках бізнесмен Ониськів під час кругосвітніх подорожей відвідує й поселення українців в Південній Америці, Європі, Австралії, Азії, Океанії, репрезентуючи себе "Всесвітнім послом майбутньої вільної України". Як громадський Посол він всюди популяризує Україну, її історію, стверджує, що одного прекрасного дня його Вітчизна стане незалежною державою, якщо її підтримуватиме світова прогресивна громадськість, насамперед, українські громади. Часто разом з українцями проводив культурне дозвілля. Пригадує, як співав "Розпрягайте, хлопці, коней!" в Бразилії, ловлячи рибу з українцями у ріці Амазонці.

Доктор Ониськів завжди мріяв уславити і утвердити ім'я видатного

гетьмана України, борця за її визволення – Івана Мазепи. Він часто думав про того, романтичному образу якого свої високохудожні літературні чи музичні твори присвятили такі генії світової культури, як лорд Байрон, Віктор Гюго, Юліуш Словацький, Тарас Шевченко, Олександр Пушкін, Кіндратій Рилєєв, Ференц Ліст, Петро Чайковський, а також Володимир Сосюра і Богдан Лепкий. Прагнув віддалити від нього тьму проклять Московської імперії та її церкви, брехню, на якій зациклилися яничари, люди з рабською душею в Україні, - щоб такій особистості додати шани і ще більше виявкравити значення його життя і вчинку для волі України. Справляв враження, коли порівнював царя Петра І і Івана Мазепу. Цар переплавив дзвони храмів на гармати, розігнав Патріархат, убив сина, упав у розпусту, нажив, як пишуть, венеричну хворобу, від якої і вмер, на кістках козаків будував Петербург, обмежував автономію Гетьманщини, а після бою під Полтавою, де Мазепа перейшов на бік шведів, за наказом царя з метою помсти вирізали Батурин, в тому числі і дітей. І такий цар в Росії возноситься на п'єдестал за розширення меж імперії будь-якою ціною, навіть якщо це розширення меж зла. А Мазепа, який повстав проти ворога свобод, Мазепа, що будував церкви, об'єднав правобережну і лівобережну Україну, домігся її відродження після Руїни та ризикнув зі зброєю в руках досягти волі Україні, – він проклинався з волі царя Московською церквою як зрадник, ще й віровідступник. "Де межа цинізму імперії?!" – питає доктор Володимир Ониськів.

1972 року Володимир Ониськів втілює в життя свій давній план – створити в Канаді "острів незалежної української думки" і вшанувати Гетьмана Мазепу. Для цього у провінції Онтаріо між Оттавою та Монреалем він купує два фермерські господарства, близько 150 гектарів, об'єднує їх в одне і засновує Хутір Мазепа. Дух великого Українського Гетьмана і дух рідної України назавжди поселяються на цьому клаптеві канадської землі. «Кобзар» Т. Шевченка, твори І. Франка, М. Грушевського, П. Куліша, Лесі Українки, М. Міхновського, портрети І. Мазепи,

книги про нього, твори В. Стуса, картини художників України, зразки посуду з часів Трипілля, буковинські килими одержують тут постійну прописку. Серед журналів, які Ониськів читає, є "Пам'ятки України", "Україна", "Наука і суспільство", серед газет – "Українське слово", "Слово Просвіти", "Україна" (м. Хмельницький). Не без утіхи скажу, що в Ониськіва є і подаровані йому мої видання. Приміром, книжка "Відроджуймось – не перероджуймось!".

Поруч з червоно-білим з кленовим листком прапором Канади у садибі Ониськіва майорять і український синьо-жовтий прапор і прапор-герб Хутора Мазепа.

Поруч з червоно-білим з кленовим листком прапором Канади у садибі Ониськіва майорять і український синьо-жовтий прапор і прапор-герб Хутора Мазепа. Садиба є чудовим і добре доглянутим ландшафтним парком, з великим садом та ставком, де зблискує форель як у гірських Карпатських потоках. Гостей, особливо дітей, приваблює водяний млин, "Садиба – як Україна в мініатюрі!"

1984 року, маючи кошти та відоме ім'я, налагодивши зв'язки із авторитетними політиками, громадськими діячами, доктор Ониськів присвячує свою діяльність цілком боротьбі за визволення України, боротьбі "за українську Україну". Спершу друком, по радіо, а згодом і на своєму сайті в Інтернеті він публікує багато статей, відозв, заяв до громадян України, українців світу з викриттям більшовизму, на підтримку дій патріотичних сил, закликає посилити боротьбу за волю України. "Листами Ониськіва" тоді скрізь зачитувалися українці.

З 1990 року доктор Ониськів підтримує стосунки з політичними і державними діячами України. Так, 1991 року він мав зустріч у Канаді з Президентом України Леонідом Кравчуком під час його візиту до цієї країни. А з 1994 року розчарувався його діями, про що тоді ж і написав Леоніду Макаровичу. Зате з колишнім в'язнем ГУЛАГу, народним депутатом України, Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді, нині Героєм України, Левком Лук'яненком у нього склалися тривалі, теплі взаємини, про що свідчать дружні зустрічі, широке листування між ними, підтримка коштами випуску антикомуністичних книг Левка Лук'яненка, зокрема його викривальної брошури "Маршал Жуков і українці в Другій світовій війні". За це Левко Лук'яненко неодноразово дякував Ониськіву у листах до нього.

Один з листів до В.Ониськіва Л. Лук'яненко закінчує так: "Днями Асоціація вручила своє Звернення до 4-х глав українських християнських церков про анафему комунізму. Надсилаю тобі копію цього Звернення, щоб ти бачив, як ми з тобою тут діємо" (23.02.03). Тобто Л.Лук'яненко вважав, що діяв в Україні разом з доктором Ониськівим!

З радістю скористався В. Ониськів можливістю відвідати Україну напередодні Незалежності. 1990 року доктор здійснив подорож слідами гетьмана Мазепи, зокрема відвідав Хортицю і

З радістю скористався В. Ониськів можливістю відвідати Україну напередодні Незалежності. 1990 року доктор здійснив подорож слідами гетьмана Мазепи, зокрема відвідав Хортицю і поле битви під Полтавою.

Поле битви під Полтавою. Брав участь у рухівських маніфестаціях у Києві. Потім іще не раз відвідував рідний край. 1991 року він приїжджав для налагодження співпраці з демократичними силами в Україні, сприяв визволенню з-під арешту Степана Хмари. Подорож 1993 року у Ониськіва була пов'язана з вивченням умов інвестування і налагодження косметологічної продукції в

Зустріч у Канаді (1991) В. Ониськіва з першим Президентом України Л. Кравчуком, який Ониськіву першому присвоїв звання "Почесний громадянин України"

Україні, що не вдалося втілити в життя через тодішню гостру кризу в Україні.

Похилий вік, різні хвороби не дозволили здійснитися всім планам В.Ониськіва. Але його знають українці, з ним спілкуються, на його допомогу чекають і тоді, коли він уже сам потребує допомоги і догляду. Йому пишуть з Посольства України в Канаді, Світового конгресу українців, з Музею гетьманства і з Благодійного фонду "Україна 3000", з Державної служби з питань національної культурної спадщини України. Особливо Володимир Ониськів дорожить листом від Віктора Ющенка, в якому той як голова фракції "Наша Україна" у Верховній Раді України писав: "Дякую Вам за небайдужість, підтримку та надіслані пропозиції" (16.09.2004).

12 серпня Володимиру Ониськіву – 95 років. Він радий, що у цьому 2009 році його ювілей збігся з Роком Івана Мазепи в Канаді, що оголошений і здійснюється тамтешніми організаціями українців. Доктор Ониськів залишається при світлому розумі, бійцівській силі духу та і фізично ще сам собі добре дає раду. Залюбки готує українські страви, пригощає гостей буковинською мамалигою з бринзою. Полюбляє грузинські вина. Любить слухати класичну музику. Щоденно переглядає в інтернеті "Українську правду", "Кореспондент" та інші видання. Щодня доходять до Хутора Мазепа телевізійні програми та новини з України. Як завше, Володя не байдужий до подій в Україні і має свою оцінку подій. Дуже хоче дожити до того часу, коли остаточно знесуть пам'ятник Леніну в Києві, і він побачить пам'ятники Іванові Мазепі в Україні. Ще 17.12.2004 у вітальному листі до Президента України В. Ющенка доктор В. Ониськів повідомляв, що він готовий фіансувати встановлення в Києві пам'ятника "великому Гетьманові Мазепі", при цьому побажав, щоб такий пам'ятник стояв на місці пам'ятника Леніну на Бесарабці.

Такий Володя Ониськів. Він завжди щиро жив і нині живе рідною Україною на Хуторі Мазепа в Канаді. Майже століття!

Василь ВАСИЛАШКО,
член НСПУ, Заслужений
журналіст України.

СВЯТОСЛАВ ХОРОБРИЙ – СИН ВЕЛИКОЇ КНЯГИНІ ОЛЬГИ

Державницька і полководницька діяльність цього князя розгортається, якщо довіряти літописній хронології, з 964 року, коли він виріс і змужнів й, за свідченням літопису, став "воїв збирати, багатьох і хоробрих, бо й сам був хоробрий і легкий". Уславлюючи воєнні походи Святослава, старокиївські літописці вирізняють такі риси особистості князя, як його невибагливість, лицарське ставлення до ворога: "Ходячи, яко парус (гепард – В.Р.), багато воєн він чинив. Возів же за собою він не возив, ні котла не брав, ні м'яса не варив, але, потонку нарізавши конину, або звірину, або воловину і на вуглях спікши, це він їв. Навіть шатра він не мав, в пітнику слав і сідло клав у головах. Такими ж і всі інші вої його були. І посилав він до інших земель, кажучи: "Хочу на вас іти". Цей гордий вислів київського князя став крилатим. Ним і дотепер характеризують чесність, прямодушність і сміливість.

Святослава вабив Схід. Там лежали землі Хозарського каганату, якому були підвладні порубіжні слов'янські племена, зокрема в'ятичі. Хозарія перегороджувала Русі шляхи у багаті східні землі, була перешкодою походам за здобиччю на Каспійське побережжя. Як свідчать літописи, 964 року Святослав повів свої війська на Оку і Волгу. Просуваючись у глиб хозарських володінь, він завдав удару волзьким булгарам та буртасам (мордві), ратники яких чинили опір просуванню руських дружин. Після цього руські вої зіткнулися з головними силами хозарського кагана і вщент розгромили їх. Була захоплена хозарська столиця – місто Семендер на березі Каспійського моря і, як засвідчує археологія, до підмурівок зруйнована. Під час цього походу Святослав підкорив своїй владі також північнокавказьких ясів і косогів (осетини і адиги). Воєнний похід Святослава протяжністю у шість тисяч кілометрів завершився на Таманському півострові. З тих пір ця причорноморська земля дістала руську назву – Тмутаракань.

Перепочивши трохи біля моря, руські війська рушили у пониззя Дону, де захопили підвладне хозарам місто Маркел (Біла Вежа). Повертаючись на Русь, Святослав 966 року упокорив в'ятичів, наклавши на них данину. Внаслідок східних походів Святослава (навряд, щоб війна на такій великій території обмежилася одним, нехай і протяжністю у два роки походом) величезна держава хозарських каганів була приречена на повільне, але неухильне згасання. Багата здобич, яка дісталася русам у торговельних хозарських, булгарських та буртаських містах була, вочевидь, не сумірна з тими вигодами, які б принесла мирна торгівля Русі зі Сходом. Трансєвропейській міжнародній торгівлі було завдано непоправної шкоди. Розгром Хозарського каганату мав дестабілізуючі наслідки для Русі у майбутньому. Адже, подолавши могутнього сусіда, Святослав тим самим повалив мури, що досі стримували натиск тюркських кочових племен у Причорноморські степи.

Східний вектор політики Святослава, спрямований на завоювання хозарської державно-політичної спадщини був раптово згорнутий. Царгород зумів вибудувати перед київським князем більш заманливу перспективу – взяти під свою оружну руку Балкани. Візантія тоді потерпала від свого

сильного сусіда – молодої і войовничої Болгарської держави, тому і шукала собі сильного союзника у боротьбі з експансіоністськими устремліннями останньої. Однак, Святослав не був, як це іноді стверджується у науковій літературі, таким собі військовим авантюрником, який необдумано спокусився втрутитися у болгарську кампанію. Він плекав серйозні наміри, мовлячи словами Михайла Грушевського, *"згорнути під себе полудневе слов'янство й стати сильним суперником Візантії"*.

Тріумф Святослава викликав серйозне занепокоєння Візантії, основні військові сили якої вели саме воєнні дії у Сирії.

У 967-968 рр. Святослав вирушив зі своїм військом у похід на Болгарію. Виставлене супроти київського воїнства тридцятитисячне болгарське військо не витримало першого ж натиску русів і відійшло до дунайської фортеці Доростолу (тепер Сілістрія). Дізнавшись про поразку, болгарський цар Петро від надмірних переживань тяжко захворів і невдовзі помер. Тим часом майже вся східна Болгарія була упокорена Святославом. Як сповіщають давні літописи, *"одолів Святослав болгар. І взяв він вісімдесят городів по Дунаю, і сів, князюючи тут, у городі Переяславці* (тепер місто Мала Преслава, при впадінні Дунаю у Чорне море – В. Р.), *беручи данину з Греків"*.

Влітку 968 року Святослав змушений залишити Переяславець і поспішити з частиною своїх воїв на допомогу Києву, який взяли в тісне кільце облоги печеніги. Київські бояри докоряли Святославу: *"Ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаєш про неї, а свою полишив"*. Прогнавши в поле печенігів, Святослав потурбувався про зміцнення управління Київською державою. Свого старшого сина Ярополка він посадовив князем у Києві, Олега у древлянській землі, а наймолодшого Володимира відрядив посадником до далекого Новгорода. Сам же він, поховавши матір 969 року, заявив про свої наміри створити могутню слов'янську державу на широких просторах між Дунаєм і Чорним морем: *"Не любо мені є у Києві жити. Хочу жити я в Переяславці на Дунаї, бо то є середина землі моєї. Адже там усі добра сходяться: із Греків – паволоки, золото, вино й овочі різні, а з Чехів і Угрів – серебро й коні, із Русі ж хутро, і віск, і мед, і челядь"*.

Ці амбітні устремління, мовлячи словами візантійського хроніста Лева Диякона, *"палкого і сміливого, відважного та діяльного"* Святослава, звісно, аж ніяк не могли прийтися до вподоби Грекам. Візантійська дипломатія стала потай нацьковувати на Святослава невдоволену болгарську знать, підкупами й обіцянками збурювала проти нього населення подунайських земель та печенігів. Болгари, відчувши опіку Візантії, розпочали збройну боротьбу проти руських залог, що утримували дунайські міста-фортеці. Восени 968 року, щойно з'явившись на Дунаї, Святослав відтіснив болгарські війська, які вже почали було перемагати від Переяславця.

Тріумф Святослава викликав серйозне занепокоєння Візантії, основні військові сили якої вели саме воєнні дії у Сирії. У грудні 969 року на імператорському престолі в Царгороді утвердився Іоанн Цімісхій. Владолюбний імператор домагався покласти край устремлінням Святослава на Балкани. Улещуючи руського князя подарунками і обіцянками, Греки пробували змусити Святослава відступити від Болгарії, оскільки вона, мовляв, належить Візантії. На що той відповів: *"Я піду з цієї багатої країни не раніше, ніж отримаю велику грошову данину і викуп за всі захоплені мною у ході війни міста і за всіх полонених. Якщо ж ромеї не захочуть заплатити те, що я вимагаю, нехай вони покинуть Європу, на яку не мають права, і забираються в Азію"*.

А коли Цімісхій нагадав йому про поразку воєнної виправи на Греків його батька – князя Ігоря та наступну трагічну загибель останнього, роздратований Святослав пригрозив тому скоро розіпнути свої шатра перед царгородськими воротами.

То було не претензійне марнослів'я. Навесні 970 року війська Святослава, заволодівши Македонією й стрімко подолавши Балкани, просувались углиб Візантійської імперії. Імператор Цімісхій спішно виступив із столиці з багатотисячним, добре озброєним військом. Йому вдалося заволодіти кількома стратегічно важливими пунктами на болгарсько-візантійському пограниччі. Однак жорстокі сутички, що зав'язалися на полях Фракії, не визначили переможця. А тим часом у Малоазійських володіннях Візантійської імперії спалахнуло повстання під проводом Варди Фоки. На придушення цього заколоту Цімісхій мусив відкликати свої війська. Скориставшись послабленням бойової напруги, Святослав повів своїх воїв на перепочинок, обравши для цього місто Доростол на Дунаї.

Цімісхій же не гаяв марно часу. Навесні 971 року, перед тим упоравшись із заколотниками, він зібрав п'ятнадцятитисячну піхоту і тридцять тисяч кіннотників, які перейшли незаблокованими Святославом гірськими стежками Балкани і з силою обрушилися на захоплену русами болгарську столицю – місто Преславу. 14 квітня 971 року Цімісхій заволодів містом й визнав полоненого царя Бориса володарем Болгарії. Ця подія сприяла піднесенню бойового духу болгарських воїнів, які разом з Греками рушили проти Святослава на Доростол, заблокувавши його з суші і річки.

Облога Доростолу тривала три місяці. За цей час руси здійснили не одну хоробру вилазку, добуваючи у такий спосіб продукти та знешкоджуючи ворога. Зі словами: *"Не осоромимо землі Руської, а ляжемо кістьми тут, бо ж мертвий сорому не знає"*, – повів Святослав своїх воїв на вирішальну битву, яка відбулася 24 липня 971 року. Тільки завдяки чуду і заступництву святого Федора, як згодом пояснювали Греки, вдалося їм отримати перемогу над Руссю. Після цього Святослав вступив у переговори з Цімісхієм. Укладена між ними угода скасувала претензії Русі на кримські володіння Візантії і Болгарію. В той же час, військо Святослава забезпечувалося необхідними припасами на дорогу і безперешкодним його пропуском до кордонів Русі.

Після затвердження мирної угоди з Греками Святослав зустрівся з імператором. Убраний у визолочений обладунок, Цімісхій під'їхав на чолі озброєних вершників на берег Дунаю, куди на човні приплив Святослав. Візантійського хроніста Лева Диякона, який описав цю зустріч, вразила скромність, з якою був одягнутий руський князь, і його зовнішність. А був він *"помірного зросту, не низький і не високий, з мохнатими бровами і світло-синіми очима, кирпатий, безбородий, з густими довгими вусами. Голова у Нього була зовсім обрита, тільки з однієї сторони її спадало пасмо волос – ознака знатності роду. Міцна потилиця, широкі груди і всі інші частини тіла цілком пропорційні. Виглядав він досить суворим і диким. В одне вухо у нього було протягнуто золоту сережку; вона була прикрашена золотим карбункулом, обрамленим двома перлинами. Одяг на ньому був білий і відрізнявся від одягу інших хіба що більшою охайністю. Сидячи на ослоні для веслярів, він поговорив трохи з імператором про умови миру і відчалив від берега"*.

Однак причалити, продовжуючи цей образний ряд, до берегів Дніпра й піднятися на київські кручі йому не судилося. Повертаючись до Києва, Святослав потрапив у засідку, яку йому влаштували печеніги на Дніпровських порогах.

Володимир РИЧКА.

ДЕНЬ ДЕРЖАВНОГО ПРАПОРА УКРАЇНИ

Закінчення. Поч. на 2 стор. обкладинки.

Процес остаточної стабілізації державних символів почався в Україні із середини XIX ст. Поняття національного прапора сформувалося в Україні на початку XX ст. (під впливом національно-визвольного руху в Галичині, згодом і на східноукраїнських землях), і було тісно пов'язане з історичними традиціями.

На прапорах за часів України-Руси зображували небесні світила, хрести, княжі знаки – тризуби, двозуби. Тоді ж почали поширюватися й колірні поєднання. За висновком деяких сучасних істориків, найпопулярнішим був червоний колір, проте не всі дослідники поділяють таку думку.

Про те, що поєднання синьо-жовтих кольорів властиве Україні, свідчить той факт, що Данило Галицький, засновуючи на честь свого сина Лева місто Львів (перша згадка 1256 р.), подарував його жителям герб, на якому зображений золотий лев на синьому тлі.

1910 року при Міністерстві юстиції Росії відбулося "Особое совещание, высочайше учрежденное при Министерстве юстиции, для выяснения вопроса о русских государственных национальных цветах". Необхідно підкреслити, що у ході дискусії було визнано "в числе древних русских государственных цветов синий, голубой, лазоревый, оранжевый, жёлтый".

За часів України-Руси державного прапора як такого ще не було. Існували лише князівські стяги. На рубежі XIII-XIV століть з'явилися клиноподібні полотнища, на яких "здебільшого вживаним кольором був червоний, далі білий і блакитний, рідко жовтий". Варто додати, що використання жовтого та блакитного кольорів (з різними тіньовими гамами) на прапорах України-Руси простежується від прийняття християнства. Згодом ці два кольори набувають значення державних.

Подальша історія символіки пов'язана з тим періодом, коли після навали татаро-монголів значна частина території України-Руси відійшла до сусідніх держав. У 50-60-х роках XIV ст. Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщина та Переяславщина увійшли до Великого князівства Литовського. Галицькою землею й частиною Волині заволоділа Польща. Після Люблінської унії 1569 р. українські землі мали єдину місцеву символіку, багато в чому стали визначати геральдичні традиції цих держав.

Цікаву версію щодо походження синіх і жовтих кольорів висунув історик та мовознавець зі Львова Б. Якимович. На його думку, слово "хохол" монгольського походження і складається з двох частин: "хох" – синій, блакитний, небесний, "улу" (юлу) – жовтий.

Про те, що поєднання синьо-жовтих кольорів властиве Україні, свідчить той факт, що Данило Галицький, засновуючи на честь свого сина Лева місто Львів (перша згадка 1256 р.), подарував його жителям герб, на якому зображений золотий лев на синьому тлі. А прапори зазвичай виготовлялися відповідно до кольорів герба тієї чи іншої землі або країни.

У середині XVII ст., після приєднання Гетьманщини до Російської держави, набувають поширення блакитні (сині) полотнища із золотими чи жовтими зображеннями хрестів та інших знаків. З часів козаччини жовто-блакитне поєднання кольорів поступово починає домінувати на українських корогвах,

прапорах та клейнодах, однак тоді ще не вдалося досягти єдності щодо прапора. Упродовж XVIII ст. тривала уніфікація кольорів і зображень на стягах козацьких полків. Синьо-жовті козацькі знамена зображені на картині "Запорожці пишуть листа турецькому султанові" І. Рєпіна, консультантом якого був Д. Яворницький, та на знаменитому полотні М. Івасюка "В'їзд Богдана Хмельницького в Київ у 1649 році".

Синьо-жовті поєднання отримали логічне оформлення як національні кольори українського народу в новітні часи (XIX і XX століття).

Синьо-жовті поєднання отримали логічне оформлення як національні кольори українського народу в новітні часи (XIX і XX століття).

Після того, як перервалася своєрідна традиція козацької символіки, тривалий час в Україні, що перебувала у складі Російської імперії, питання про національні символи не порушували.

Першу спробу створити жовто-блакитний прапор із двох горизонтальних смуг приблизно такої форми, як тепер, здійснила Головна Руська рада, яка почала боротьбу за відродження української нації. У червні 1848 року на міській ратуші Львова вперше замайорів жовто-блакитний прапор. Започатковану ідею підхопили різні спортивно-просвітянські організації, зокрема відомі в усьому слов'янському світі так звані "Соколи". Для проведення першого крайового зльоту у Львові (1910) спеціально був виготовлений жовто-блакитний прапор. Відтоді й починається широке використання прапора – спершу на західноукраїнських землях, а згодом і на Лівобережній Україні.

Особливого розмаху ці процеси набули під час святкування 100-літнього ювілею від дня народження Т. Г. Шевченка. Жовто-блакитні прапори супроводжували урочистості не лише в Україні (як Правобережній, так і Лівобережній), а й у Москві, Петербурзі, Оренбурзі, Омську, Відні, Празі, Варшаві, Кракові та інших містах.

Поштовхом до поширення жовто-блакитної символіки стала Лютнева революція 1917 р. в Росії, після якої національно-визвольний рух вийшов на новий рівень.

22 березня 1918 року Центральна Рада ухвалила Закон про Державний прапор республіки, затвердивши жовто-блакитний прапор символом Української Народної Республіки.

13 листопада 1918 року синьо-жовтий прапор став і державним символом Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Його було затверджено на Підкарпатській Русі, а у 1939-му – в Карпатській Україні. Під цим прапором населення Західної України зустрічало Червону Армію у вересні 1939 року.

Синьо-жовті поєднання барв остаточно оформилися як єдинонаціональні на початку XX ст. Символами України в новітньому їх трактуванні є безхмарне небо або синій колір, як символ миру, та жовті пшеничні лани або символ достатку – жовтий колір.

22 березня 1918 року Центральна Рада ухвалила Закон про Державний прапор республіки, затвердивши жовто-блакитний прапор символом Української Народної Республіки.

У період 1917 - початку 1919 рр. синьо-жовтим прапором користувалися в Україні й більшовики. Лише з другої половини 1919 року з ідеологічних міркувань прапор УРСР мав червоний колір з абревіатурою назви республіки, облямованою золотою рамкою.

У ті часи ніхто не міг й думати про поширення жовто-блакитного прапора. Павло Постишев у 30-ті роки заявляв: "Мы навсегда похоронили

главную украинизацию и теперь будем всяко внедрять на Украине червонизацию".

Україна майоріла червоним кольором, який був присутній на прапорах, плакатах, вивісках, афішах. Використання у будь-якому вигляді жовто-блакитних кольорів кваліфікувалось як "виготовлення і поширення кольорів націоналістичної символіки".

1 грудня 1991 року в історії України сталася справді історичної ваги подія: відбувся корінний поворот у біографії п'ятдесятимільйонного народу: після всенародного референдуму на політичній карті світу з'явилася нова незалежна, суверенна, соборна держава Україна, їй необхідні були всі атрибути державності, які належить мати членові Організації Об'єднаних Націй.

21 листопада 1949 року Президія Верховної Ради УРСР ухвалила новий прапор. Згідно з цими вказівками він зберігав традиційно червоний колір, затверджений Центром як обов'язковий для всіх союзних республік, а також мав загальносоюзну емблему – серп і молот з п'ятикутною зіркою. Національні особливості України відображала лише блакитна смуга розміром у третину полотнища. Тому прапор мав такий вигляд: верхня горизонтальна смуга (на дві третини висоти прапора) – червона, а нижня (на одну третину) – блакитна. На верхній смузі – золоті серп і молот, над ними – п'ятикутна червона зірка, облямована золотом.

24 серпня 1991 року відбулося проголошення Акта про незалежність України, і над будинком Верховної Ради замайорів синьо-жовтий прапор. 1 грудня 1991 року в історії України сталася справді історичної ваги подія: відбувся корінний поворот у біографії п'ятдесятимільйонного народу: після всенародного референдуму на політичній карті світу з'явилася нова незалежна, суверенна, соборна держава Україна, їй необхідні були всі атрибути державності, які належить мати членові Організації Об'єднаних Націй. Без цього неможливо увійти рівноправним членом у світове співтовариство.

28 січня 1992 року сесія Верховної Ради України прийняла Постанову "Про Державний прапор України". Ним став саме національний синьо-жовтий стяг. Нове двобічне шовкове полотно вишите з використанням новітньої комп'ютерної технології, яка дозволяє досягнути унікальних ефектів. На одному боці штандарта (прапора) нанесено понад мільйон стібків ниткою двох відтінків: червоного та жовтого золота. Вишитий тризуб, завдяки використанню спеціальної прокладки, вийшов об'ємним. За цією ж технологією виготовлені прапори Великої Британії, США і Франції.

Особливого значення набуває використання державного прапора під час проведення протокольних заходів, оскільки з ним передусім асоціюється держава. У міжнародній практиці склалася особлива система правил використання державного прапора, так званий "етикет прапора". Порядок його розміщення має свої особливості залежно від місця, де він встановлюється. Існує звичай вивішувати прапор у світлу частину доби – зі сходу до заходу сонця. У таких місцях, як резиденція глави держави, будинок уряду, парламенту прапор може бути встановлений постійно, за умови його освітлення у нічний час.

Особливого значення набуває використання державного прапора під час проведення протокольних заходів, оскільки з ним передусім асоціюється держава.

Особливо уважно слід ставитися до випадків, коли поряд із державним прапором встановлюються прапори

іноземних держав. Відповідно до міжнародної практики забороняється у мирний час встановлювати прапор однієї суверенної держави вище ніж прапор іншої, їх розміщення може здійснюватися за двома принципами. У ряді країн власний державний прапор завжди займає почесне місце, в інших – перевага віддається прапору гостя. І якщо державні прапори піднімаються з приводу візиту глави держави, почесним є місце праворуч від усіх інших прапорів, тобто зліва, якщо стояти обличчям до них. Якщо виникає необхідність встановити державні прапори декількох країн, то вони розміщуються, як правило, у лінію в алфавітному порядку відповідно до назви країни на узгодженій мові (наприклад, робочій мові зустрічі). Прапори декількох держав можуть розміщуватись також у формі півкола; при цьому почесне місце знаходиться в центрі.

Гідність прапора захищається як у самій країні, так і за її межами. Зневага до прапора розглядається як посягання на честь нації та держави.

Указом Президента від 29 листопада 1999 року затверджено Положення про офіційні символи глави держави, одним з яких є прапор (штандарт) Президента України. Він піднімається на прапорній щоглі біля резиденції Президента у м. Києві, встановлюється у ложі Президента України під час його перебування в залі засідань Верховної Ради, на транспортних засобах Президента України на території України. За згодою Президента та з урахуванням норм протоколу він може встановлюватися й над іншими резиденціями під час перебування в них Президента, у місці проведення офіційних заходів та урочистостей з його участю, під час закордонних візитів Президента на транспортних засобах.

Гідність прапора захищається як у самій країні, так і за її межами. Зневага до прапора розглядається як посягання на честь нації та держави. Саме тому Закон передбачає санкції за порушення встановленого порядку поводження з прапором. Так, згідно зі ст. 187-2 Кримінального Кодексу України, публічний глум над державним прапором України, а також над офіційно встановленим прапором іноземної держави є злочином, що карається позбавленням волі до двох років, виправними роботами або штрафом.

Державний прапор, незалежно від того, де він встановлюється, символізує державу, а тому завжди повинен перебувати в належному стані й негайно замінюватися в разі пошкодження, забруднення тощо. Державний прапор, що став непридатним для подальшого використання, має знищуватись гідним чином, бажано через спалення. У США навіть існує спеціальна церемонія віддання останньої шани та спалення такого державного прапора.

Державний прапор як символ країни є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення.

Державний прапор як символ країни є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення. Під цим знаменом ми йшли до проголошення самостійної Української держави, під ним йдемо сьогодні до створення української України, до перемоги. Це прапор миролюбства. Він нагадує наше літо, коли небо над Україною таке синє, як покрови Пречистої Діви, а наші лани такі золоті, як паски на маминому столі.

Український національний прапор має здатність кликати не тільки на урочисті мітинги і свята, а й на боротьбу за свободу і честь нації. Це наш історичний дух, наша совість і наша незламність, це вічно жива пам'ять і вічна мрія нашого народу.

ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

280 років з дня народження Кирила Розумовського

Український народ впродовж більшої частини своєї історії, маючи обмежену державність, входив до складу різних держав, зокрема – католицької Польщі, Великого князівства Литовського, Московської держави (Росії), які змагалися у збиранні земель колишньої Київської Русі. У XVII – XVIII століттях основною формою політичної організації українського суспільства була козацька державність. Гетьмани і козацька старшина чи ставали проти їхнього правління, чи підкорювалися, але майже завжди, використовуючи різні можливі способи, боролися за розширення своїх прав, за автономію. Останнім гетьманом України, що припадає на середину XVIII століття, був Кирило Григорович Розумовський.

1741 року в результаті палацового перевороту на російський престол зійшла Єлизавета Петрівна. Фаворитом у неї був український козак Олексій Розумовський. Фаворитизм, розповсюджене на той час явище, в Росії не був чимось брудним чи скандальним. Його сприймали як державну, публічну і авторитетну інституцію, що піднялася до рівня інших елементів, які складали царський двір, суспільство, державність.

Єлизавета, ще будучи цесарівною, звернула увагу на півчого царської капели Олексія Розума, зробила його камер-юнкером, управителем свого двору.

Єлизавета, ще будучи цесарівною, звернула увагу на півчого царської капели Олексія Розума, зробила його камер-юнкером, управителем свого двору. Він дістав прізвище "Розумовський" і графський титул та 1742 року вони таємно повінчалися. Він входив до найближчого оточення імператриці і в силу свого положення мав величезний вплив. Але виявляв тактовність і не втручався у державні справи. В одному з історичних джерел наводиться такий приклад, що характеризує фаворита. Коли 1757 року учинений у титул фельдмаршала, він дякував государині і казав: "Лізо, ти можеш зробити з мене, що хочеш, але ти ніколи не примусиш інших рахуватися зі мною серйозно, хоча б як із звичайним поручиком".

Єлизавета намагалася ретельно дотримуватися традицій свого батька у питанні управління державою. Незважаючи на те, що Петро I після "зради" гетьмана І. Мазепи 1709 року і переходу з чотирма тисячами козаків на бік шведів проводив щодо Малоросії дуже жорстку політику, О. Розумовський, залишаючись щирим українцем, спромігся викликати симпатії імператриці до своєї батьківщини.

Родина Розумовських походила з села Лемеші з-під Козельця Чернігівського полку. Батько – козак Григорій Якович Розум (він рано помер), мати – Наталія Дем'янівна (козачка Розумиха), діти, окрім Олексія, – старший син Данило помер 1741 року, молодший Кирило 1728 року народження та декілька дочок. Це була звичайна сільська родина зі своїм простим домашнім господарством і побутом життя.

Фаворит не забув своїх рідних. На його запрошення мати поїхала до столиці, стала графинею, але не змогла там жити, повернулася до рідного дому і, скориставшись допомогою сина, коли стала вдовою, відкрила в селі корчму та жила удоволена. Олексій проявив до свого молодшого брата суто батьківську турботу, забезпечивши йому блискучу освіту, хоча сам залишався неписьменним. Кирило навчався у Геттингенському і Берлінському університетах, перебував в Італії і Франції. 1746 року, після повернення з-за кордону, його 18-ти річного імператриця призначає президентом Академії наук.

Новий статут Академії, що був прийнятий, мав за мету залучити академіків до виконання прикладних робіт, а саме: членів астрономічного і географічного відділів до відкриття нових земель і тим розширення кордонів держави, фізиків – до експлуатації нових рудників, математиків – до утворення мануфактур.

У той час Академія не виконувала повною мірою тих функцій, що передбачав Петро I, заснувавши її 1724 року. Вона займалася другорядними питаннями – складанням поем, виготовленням феєрверків для придворних святкувань тощо. Новий президент мав намір вивести Академію з того принизливого стану, в якому вона опинилася ще за часів попереднього царювання. У першій своїй промові він почав доводити, що велика кількість професорів турбується лише про збільшення свого утримання та придбання вчених звань, мало що робить і віддається ледарству. Розпочався більш плідний період у академічній праці. Новий статут Академії, що був прийнятий, мав за мету залучити академіків до виконання прикладних робіт, а саме: членів астрономічного і географічного відділів до відкриття нових земель і тим розширення кордонів держави, фізиків – до експлуатації нових рудників, математиків – до утворення мануфактур. Важливою подією у гірничозаводській промисловості стало відкриття на російській території 1749 року покладів нафти. До того часу її одержували з Персії і використовували як паливо та освітлювальний матеріал. Вчені сперечалися щодо цілющих властивостей цього мінералу, що застосовувався також у вигляді ліків.

Статут відкрив шлях до цього святилища науки співвітчизникам, куди ніхто з них раніше не проходив і де було засилля іноземців. Змінилося ставлення до видатного російського вченого М. В. Ломоносова, у якого з'явилася можливість більш плідно працювати. Суперечки, що виникали, вирішувалися в основному на користь вітчизняних учених. Тривала робота експедицій з вивчення історії Сибіру. У члени-кореспонденти був прийнятий французький філософ Вольтер, який запропонував свої послуги для складання історії Петра Великого.

Проте Академія як науковий заклад діяла ще не досить активно, не вистачало академіків. Розумовський зробив спробу підняти інтелектуальний рівень її складу шляхом повернення своїх або запрошення відомих іноземних учених. Але вони не хотіли їхати до Росії, боялися непередбаченої політичної ситуації і заслання до Сибіру. Роки, коли Кирило Розумовський очолював Академію наук, надали йому корисного досвіду.

1744 року, подорожуючи Україною, Єлизавета побувала у Києві, де старшина і полковники подали їй петицію про обрання гетьмана, на що вона дала згоду.

1744 року, подорожуючи Україною, Єлизавета побувала у Києві, де старшина і полковники подали їй петицію про обрання гетьмана, на що вона

дала згоду. Але вибори були відкладені, бо її кандидат, молодший брат фаворита, був ще надто молодий і перебував на навчанні за кордоном. Лише 1747 року імператриця подала Сенату указ про відновлення гетьманського правління в Україні. Обрання гетьманом Кирила Розумовського відбулося 1750 року у місті Глухові з великою урочистістю та дотриманням усіх стародавніх традицій.

Єлизавета, затверджуючи його у цьому званні, надала Кирилу жалувану грамоту на зразок тієї, що колись була дана гетьману І. Скоропадському.

Майже п'ятнадцять років тривало правління цього останнього гетьмана. Він відрізнявся від попередніх гетьманів, наприклад, таких як І. Мазепа, І. Скоропадський або Д. Апостол. Вони були визначними полковниками, добре відомими в Україні. А Кирила Розумовського, 22-х літнього юнака, котрий до 15 років жив у своєму селі і пас батьківську худобу, вихованого у Європі та у середовищі петербурзької аристократії, мало хто знав. Але наміри імператриці, що не були таємницею, та бажання старшини мати знову гетьмана забезпечили йому підтримку і багатьох українців, які мріяли про кращу долю, розширення прав та автономію. Єлизавета, затверджуючи його у цьому званні, надала Кирилу жалувану грамоту на зразок тієї, що колись була дана гетьману І. Скоропадському. Всі гетьманські установи були поновлені у тому вигляді, що існували до петровської реформи, якою він скасував автономне правління Малоросії й гетьманську владу. Відкликалися з України російські полки, що були там розквартировані, та російські чиновники. Окремою грамотою підпорядковувалася гетьманові Запорізька Січ. Ліквідовано малоросійську колегію і знову переведено Україну у відомство Іноземної колегії, що теж було заставою хоча б відносної свободи.

Кирило Григорович, молодий і ще досить легковажний, спершу з небажанням залишив Петербург. Але переїхавши до Глухова, одразу відчув себе господарем становища, оточив охороною і двором на зразок царського, почав здійснювати похвальні наміри у ролі адміністратора та вводити перетворення у дусі справедливості і милосердя. Він мріяв про повернення усіх прав, що були втрачені після Мазепи, і дечого спромігся досягти. На свій розсуд почав розширювати автономне правління, відновив склад старшини і надав їй більше прав. Зайнявся реформуванням торгівлі. Він розгорнув діяльність щодо підкорення собі Києва, який на той час ще певною мірою зберігав середньовічне самоврядування. Завдяки зусиллям та впливу гетьмана, яким він користувався у владних колах імперії, припинилося втручання різних осіб в українські справи.

У центральному управлінні гетьманщини сформувалася військова канцелярія, яка поступово набрала також функцій внутрішніх справ. Створено скарбову і артилерійську канцелярії. За часів його гетьманства звичайними стали загальні з'їзди старшини у м. Глухові для обговорення найважливіших справ. Козацька старшина набула привілейованого стану і дістала назву шляхетства. Розумовський значно обмежив право переходу селян, чим сприяв закріпленню володіння маєтками, що відповідало прагненням старшини. Цей період зміцнення впливу гетьманської влади українська старшина використала не лише для свого збагачення і за-

Розумовський значно обмежив право переходу селян, чим сприяв закріпленню володіння маєтками, що відповідало прагненням старшини.

кріплення кастових переваг, а також для упорядкування адміністративно-судової організації краю. Питання реформи судочинства впродовж багатьох років було однією з пекучих проблем. Судова реформа Розумовського передбачала введення 1760 року у кожному з 20-ти повітів нових судів замість козацьких: земських – для ци-

Гетьманові допомагало приязне ставлення до нього і всієї родини Розумовських імператриці Єлизавети, котра перенесла його на всю Україну.

вільних справ, підкоморських – для земельних, гродських – для карних. Вищою інстанцією став Генеральний суд. Суддів вибирали з місцевої старшини. Ця реформа повертала судочинство до часів Литовського статуту, що діяв до Хмельниччини. Військовою реформою вводилася муштра за західноєвропейським зразком, однакове озброєння та уніформа, удосконалено артилерію. У всіх полках створено школи для обов'язкового навчання козацьких синів різних наук. Оголошувалася боротьба з пожежами, що були справжнім лихом і спустошували міста і села тощо.

Гетьманові допомагало приязне ставлення до нього і всієї родини Розумовських імператриці Єлизавети, котра перенесла його на всю Україну. Проте багато що із задуманого не вдалося здійснити. Не зміг він позбавитися, незважаючи на енергійні протести, фінансового контролю з боку Петербурга і змушений був надсилати російському урядові звіти про прибутки і видатки державного скарбу. Не вдалося отримати право вільних зносин з іноземними державами, звільнити Україну від участі у війнах (та матеріальних тягарів від них), що велися Російською імперією і не стосувалися України, котра вимушена, як і раніше, направляти козацькі військові загони, що брали участь у битвах і зазнавали великих втрат.

У столиці краю, місті Глухові, був збудований палац гетьмана у стилі королівських палаців з англійським парком, гарні будинки, з-поміж яких особливо вирізнявся будинок Генеральної канцелярії, існували французькі пансіони для дітей старшини, запроваджено італійську оперу та французький театр. У місті діяла спеціальна школа на 24 особи, де навчалися артисти – півчі імператорської капели. Але Глухів не задовольняв гетьмана. Він мріяв знову зробити своєю столицею місто Батурин, вкрай зруйнований російськими військами на чолі з О. Меншиковим, сподвижником Петра I, у період подій 1709 року. Він намітив велетенський план відновлення Батурина з його національними будівлями. Ці заходи не вдалося втілити у життя у зв'язку зі смертю Єлизавети наприкінці 1760 року.

Її наступник Петро III своїм правлінням викликав невдоволення серед вищого петербурзького товариства і 1762 року його скинули з престолу і вбили. Імператрицею стає німецька принцеса, його дружина, на ім'я Катерина II. Кирило Розумовський, незважаючи на те, що Петро III жодних дій проти гетьманства не чинив і навіть добре ставився до нього, перейшов на її бік і допомагав у передачі престолу. Гвардійці Ізмайловського полку, командиром якого він був свого часу і де його дуже любили за щедрість, першими склали присягу на вірність імператриці. Вона була йому зобов'язана, але найбагатшій людині Росії не можна було віддячити грошима, тому вона його призначила у Сенат, де Кирило відзначався незалежністю думок і поведінки.

Катерина II послідовно почала проводити принцип централізації управління і скасування автономії народів, що входили до складу Російської імперії. Скасування гетьманства в Україні прискорили наступні події. Це трапи-

лось тоді, коли частина старшини мала намір подати петицію про встановлення спадкового гетьманства за родом Розумовського. В історії України питання передачі булави спадкоємцям виникало і раніше, при його попередниках, і залишилось нереалізованим. Катерина була незадоволена, це йшло всупереч її політиці, і вона використала цей випадок, запропонувавши Розумовському добровільно відмовитися від гетьманства. Він не мав такого бажання і зволікав, але згодом підкорився. У маніфесті "Малоросійському народові" 10 листопада 1764 року повідомлялося про звільнення Розумовського від гетьманських обов'язків і заснування Малоросійської колегії. У нагороду за покірність його наділили довічною пенсією у розмірі 60 тис. крб. та величезними маєтками в Україні.

За часів наступного імператора Павла (1790-1801) в Україні повернулися ненадовго до козацької форми управління, що могло бути завдяки впливу одного з довірених міністрів імператора – Безбородька, сина відомого генерального писаря при гетьманстві Розумовського. Були відновлені суди епохи Розумовського і деякі інші установи. Але це тривало недовго. Після смерті Павла почалося повернення до порядків часів Катерини. Найбільш життєздатною спадщиною цього гетьманства виявилася судова реформа, елементи якої, незважаючи на численні зміни в Російській імперії, ще дуже довго діяли у Малоросії.

Кирило Григорович був одружений з Катериною Іванівною Наришкіною, внучатою небогою імператриці Єлизавети. У Петербурзі, на лівому березі річки Мойки, він побудував великий для того часу палац.

Кирило Григорович був одружений з Катериною Іванівною Наришкіною, внучатою небогою імператриці Єлизавети. У Петербурзі, на лівому березі річки Мойки, він побудував великий для того часу палац. Ця споруда і нині у доброму стані, є пам'ятником архітектури XVIII століття та охороняється державою. Кирило Розумовський любив жити на широку ногу, був добрим по натурі, відрізнявся справжньою гостинністю. У його палаці збиралося добірне коло петербурзького світського товариства. Його відвідувала, ще будучи великою княжною, майбутня імператриця Катерина. Бажав, щоб йому віддавали належну шану і разом з тим не приховував свого незнатного походження. Не забував ніколи традицій своєї батьківщини і багато в чому зберігав їх – любив гру на бандурі і малоросійські пісні, прості українські домашні страви, товаришував із співвітчизниками і не забував своєї батьківської мови. На старість переселився у свій український маєток.

Гетьманство Кирила Григоровича Розумовського – це часи останнього існування старої козацької гетьманської державності, певного економічного і культурного зростання, доба національного і патріотичного піднесення.

Він мав одинадцятьох дітей, які були іншого складу, ніж їхній батько. Останні представники цієї великої родини проживали у Саксонії або в Австрії і вже не мали нічого спільного зі своєю батьківщиною – Росією, а тим паче – з Україною. Помер він 1803 року у віці сімдесяти чотирьох років.

Гетьманство Кирила Григоровича Розумовського – це часи останнього існування старої козацької гетьманської державності, певного економічного і культурного зростання, доба національного і патріотичного піднесення.

Вольт ДУБОВ.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР ПЕРШОГО РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ УКРАЇНИ

70 років тому обірвалося життя Георгія Федоровича Лапчинського, одного з активних учасників революційних подій 1917-1920 років в Україні, який мав своє бачення і сміливість відстоювати свою позицію щодо організації української більшовицької партії та української державності.

Народився у Петербурзі 1887 року. Походив з обрусілого польського роду. Юнаком включився до революційного руху, з 1905 року – член Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків – РСДРП(б). В Україну приїхав 1912 року і працював у місті Кременчуці на Полтавщині. Це місто вже тоді було значним робітничим центром. Тут він став відомим у революційних колах і користувався авторитетом. У серпні 1917 року створюється Кременчуцька рада робітничих і солдатських депутатів шляхом об'єднання рад різного рівня, що виникли на початку березня. У результаті перевиборів, проведених у листопаді, соціал-демократи (більшовики) отримали більшість і раду очолив Г. Лапчинський.

Від Кременчука він був учасником Крайового (обласного) з'їзду більшовиків у Києві 3-5 грудня 1917 року, де була здійснена перша спроба об'єднання розрізнених більшовицьких організацій України. На з'їзді він виступав у групі делегатів (І. Ю. Кулик, В. М. Шахрай, В. П. Затонський) з позиції утворення в Україні окремої пролетарської партії на національно-федералістських принципах, з урахуванням національних особливостей України, що не відповідало політиці РСДРП(б). З'їзд висловився проти такої позиції і прийняв ухвалу створити єдину партійну організацію як складову невід'ємну частину російської партії. Вона дістала назву "РСДРП(б). Соціал-демократія України", головний комітет якої очолила провідна діячка Київського комітету партії Є. Бош, а секретарем став Г. Лапчинський.

Одночасно він також був серед делегатів Всеукраїнського з'їзду рад (4-6 грудня), які за рішенням фракції більшовиків залишили засідання на знак незгоди з діями прибічників Української Центральної Ради, спрямованими на зрив його роботи. Разом з іншими переїхав до Харкова і став одним з організаторів Першого Всеукраїнського з'їзду Рад (11-12 грудня). На ньому виступив з доповіддю з одного з головних питань порядку денного, а саме – про владу в Україні. У прийнятій резолюції проголошувалось встановлення Радянської влади в Україні. З'їзд обрав найвищий орган державної влади – Центральний Виконавчий Комітет Рад України (ЦВК), членом якого був обраний і Г. Лапчинський. Членів створеного першого Радянського уряду України ухвалили називати народними секретарями, протиставляючи їх генеральним секретарям Української Центральної Ради, а уряд відповідно одержав назву "Народний секретаріат" (НС). За дорученням ЦВК комісія, у складі якої брав участь і Г. Лапчинський, склала маніфест до усіх робітників, солдатів і селян українських, який 26 грудня 1917 року затвердив пленум ЦВК. Цей день і став вважатися початком існування Радянської влади в Україні.

Організаційне погодження роботи окремих відомств та представництво НС зовні доручили спеціальному народному секретареві – "Головному писареві", як тоді його називали за ана-

логією з "Генеральним писарем" Центральної Ради. Це не цілком влучний переклад з російської "Управляющий делами". Про цю історію писав Лапчинський у своїх спогадах 1928 року. На таку посаду його і було призначено. Згодом її назву знову переклали українською мовою як "Керуючий справами", яких мали усі наступні радянські уряди України до 1991 року. Він згадував, що тоді вони не мали приміщення для роботи, не мали друкованого органу, не мали просто, де жити. А харківські більшовицькі організації, якими керував Артем (Ф. А. Сергєєв), відмовлялися від будь-яких заходів, щоб покласти край такому становищу. Вони вважали за недоцільне існування ЦВК і НС, ігнорували їх, домагалися розпуску. Уявляли собі, що Харківщина і Донбас – це не Україна, а південь Росії, які повинні підпорядковуватися безпосередньо Петрограду, а не новому центру радянської влади в Україні.

Робота Народного секретаріату поділялася на законодавчу, безпосередньо адміністративну та на налагодження зв'язку з провінцією. Постанови і декрети видавав лише НС, а не президія ЦВК, через яку в основному проходили призначення членів уряду та деякі важливі декларації. Усі закони та офіційні публікації НС вважав за потрібне видавати неодмінно двома мовами, хоча часто у Харкові не було кому перекладати українською і багато з них було видано "важкою", а то і просто неграмотною українською мовою. Згодом вже у Києві Управління Головного писаря упорядкувало цю справу, почали видавати спеціальні збірники, де розміщувалися усі офіційні матеріали. Проекти документів готували окремі секретарі, їх обов'язково обговорювали на засіданні НС, після ухвали підписували: відповідний народний секретар і ще кілька членів уряду та неодмінно Головний писар (або керуючий справами) і негайно передавали до "Вісника" для публікування. По суті, усі ці розпорядження мали інструктивно-директивне значення, а ради на місцях фактично були єдиною реальною владою. Тоді не вдалося сконструювати свій власний апарат, тому Керуючому справами довелося налагоджувати поточну роботу уряду з використанням апарату місцевих рад, а також через призначених урядом на місцях спеціальних комісарів. Але окремі народні секретарі вже тоді почали таки формувати у зародковій формі кадри для центрального апарату.

Народний секретаріат у перший період свого існування вважав своїм основним завданням не теоретичну розробку форм пролетарської диктатури і навіть не будівництво нового ладу, а боротьбу проти буржуазної влади Центральної Ради. Почався наступ радянських військ, в якому брали участь кілька українських радянських військових частин червоного козацтва, червоногвардійських загонів з українських місцевостей. Г. Ф. Лапчинський та Ю. М. Коцюбинський знаходяться при штабі військ як представники радянського уряду України, які повинні були проводити його політику у звільнених районах, допомагати місцевим радам налагоджувати державний апарат, а також політично керувати діями і виступами командуючого військами Муравйова, який дуже погано розумівся на специфічних умовах радянської влади в Україні. Під час наступу на Київ Лапчинський підписує відозву до населення допомагати червоним військам, а також розсилає телеграми, де повідомляє, що зайнято Дарницю, всі мости і набережні та починається остаточний штурм, бере участь у Київському січневому збройному повстанні.

Він займається організацією переїзду до Києва, коли місто було зайняте радянськими частинами, де НС перебував з 30 січня до 28 лютого 1918 року. Народний секретаріат і далі вимушений був діяти у дуже важких умовах внутрішніх суперечностей, істотного браку кадрів та нестійкої ситуації у

зв'язку з невдачами у воєнних операціях проти регулярних австро-німецьких військ, які на запрошення Центральної Ради почали окупацію України. Уряд прийняв ряд рішень щодо націоналізації промисловості, залізниць, банків, а також з фінансових і воєнних питань. Підпис Лапчинського стоїть на постановах уряду: "Про організацію Червоної Гвардії у м. Харкові та інших місцевостях України", "Про припинення усіх операцій у приватних кредитних установах щодо видачі вкладів, переведення грошей і цінних паперів на поточні рахунки клієнтів", на рішеннях про переміщення кадрів тощо. Видано декрет про обкладання буржуазії одноразовим податком та асигнування 2 млн. крб. на допомогу робітникам і селянам у місцевостях, що потерпіли від громадянської війни. Інший декрет передбачав скасування усіх старих судових установ та заміну їх на систему єдиного народного суду, організованого через ради робітничих, солдатських та селянських депутатів.

4 березня 1918 року, за повідомленням ЦВК, одночасно з обранням на посаду голови Народного секретаріату М. О. Скрипника, Г. Ф. Лапчинський стає народним секретарем призрення (соціального забезпечення). Але 15 березня у м. Катеринославі, де тимчасово перебував уряд у зв'язку з наступом військ окупантів, він ставить свій підпис за керуючого справами разом з головою уряду під телеграфним повідомленням верховному головнокомандуючому В. О. Антонову-Овсієнку про прийняття Народним секретаріатом постанови щодо введення військового стану в Полтавській, Чернігівській і Херсонській губерніях, мобілізації всього працездатного населення для справ оборони.

Далі у березні-квітні він – народний секретар судових справ. Під час німецько-австрійської окупації України працював у Наркоматі іноземних справ РРФСР. У грудні 1918 року його призначено уповноваженим Тимчасового робітничо-селянського уряду України на Чернігівщині. У 1919 році – голова Чернігівського губернського революційного комітету (губревкому), брав участь з дорадчим голосом у роботі першого після окупації України пленуму ЦК КП(б)У в Москві. У 1920-1922 роках – секретар Всеукраїнського Виконавчого Комітету, член Київського губревкому і губкому партії.

З проголошенням Української Радянської Республіки у середині Російської Комуністичної партії (більшовиків) посилилися протиріччя навколо питань партійного будівництва, принципів утворення Комуністичної партії (більшовиків) України – КП(б)У і форм її зв'язку з РКП(б). Під час громадянської війни та іноземної інтервенції ці протиріччя набрали нової гостроти. Влітку 1919 року у КП(б)У виникла так звана націонал-ухильницька група "федералістів" на чолі з Г. Лапчинським, П. Поповим, Я. Ландвером. Вони повели активну діяльність, створили у м. Житомирі свій центр – Організаційне бюро групи федералістів, проводили наради, поширювали свої погляди, вимагали військового і економічного відособлення України від РРФСР, ліквідації КП(б)У і створення такої партії, яка була б незалежна від Москви і входила, за прикладом інших іноземних партій, безпосередньо до Комінтерну. У листопаді 1919 року у м. Гомелі відбулася нарада представників більшовицьких організацій тих районів Правобережної України, які не були захоплені денікінськими військами, для обговорення питань національної політики в Україні. На нараді федералісти намагалися провести свою лінію партійного будівництва. Лапчинський запропонував відокремити КП(б)У в самостійну партію, оскільки вона, будучи складовою частиною РКП(б), проводила, на його думку, неправильну національну політику, не розуміла суті національного питання і тому не знайшла контакту з масами. РКП(б) засудила їхні дії на цій нараді. Проте фракція федералістів продовжу-

вала діяльність і висловлювання своїх поглядів на взаємовідносини України з Центром.

18 грудня 1919 року Оргбюро РКП(б), розглянувши питання про націонал-ухильницьку діяльність групи федералістів, оголосила догану її активним діячам "за безвідповідальне політиканство і порушення партійної дисципліни". Вони змушені були перейти до конспіративної боротьби, відновили діяльність свого фракційного центру і здійснювали заходи до впровадження своєї програми. У квітні 1920 року Лапчинський виступив з декларацією, де звинувачував керівництво РКП(б) у запровадженні режиму воєнної окупації та заявив, що РРФСР ставиться до УРСР як західноєвропейські держави до своїх азійських або африканських колоній. У липні 1920 року ЦК КП(б)У розглянув результати роботи спеціальної комісії, очолюваної головою Всеросійської Надзвичайної Комісії (ВЧК – рос.) Ф. Е. Дзержинським, виключив керівників групи федералістів з лав партії.

Згодом Лапчинський вступив до Української комуністичної партії (УКП), де став одним з провідних її діячів. Політична і теоретична платформа УКП збіглася з його поглядами. Це була незалежна партія соціалістичного спрямування. Вона брала свій початок від УСДРП (незалежних), яка під час денікінської навали стала на комуністичні позиції, а на установчому з'їзді у січні 1920 року організаційно оформилася, прийняла власну програму, виступаючи за незалежну Українську соціалістичну державу, відстоювала гасла "окремих" Червоної армії, профспілок і молодіжних організацій, існування свого раднаргоспу. УКП працювала легально, її представники входили до ЦВК і місцевих рад. То була партія, що мала свою ідею і за традицією демократії намагалася здійснювати науковий підхід до соціальних проблем, надавала великого значення теоретичному навчанню, освіченості партійних кадрів. Але вона не стала масовою партією в Україні. Фактичний розпуск її відбувся у квітні 1925 року на четвертому (ліквідаційному) з'їзді УКП.

1922 року він виїхав за кордон, проживав у Варшаві, Берліні, деякий час перебував в Італії, 1926 року повернувся в Україну. Мабуть, з тактичних міркувань відновив членство у КП(б) У. У 1928-1930 роках – він радянський консул у Львові.

У Радянському Союзі в 1930-ті роки під керівництвом Й. В. Сталіна, який встановив режим особистої диктатури, розгорнулися широкомасштабні репресії, спрямовані на повне викорінення інакомислення. Знищувалися старі більшовики, вище партійне керівництво, представники інтелігенції, люди, що раніше належали до інших партій, входили до опозиції чи навіть просто підозрювалися в тому, що вони невдоволені режимом. В Україні з 1930 по 1941 рік каральними органами держбезпеки було "виявлено" більше ста усілякого роду так званих контрреволюційних організацій, блоків, центрів. Були репресовані представники національних політичних, господарських, культурних сил, що мали традицію самостійно мислити. Жертвами масових репресій стало чимало людей, що загинули у в'язницях та концтаборах. Під цю хвилю репресій 1938 року підпав і Г. Ф. Лапчинський з його спроможністю до незалежності, який свого часу очолив фракційну боротьбу всередині більшовицької партії за самостійність українських більшовиків та незалежність України.

Радянська епоха все далі відходить в історію і слово "комуніст" часто згадується лише у негативному плані. Але варто пам'ятати, що з-поміж них були і ті, хто любив Україну, думав про її незалежне існування, боровся і віддав життя за щасливе майбутнє українського народу. Одним із них був Георгій Федорович Лапчинський.

Вольт ДУБОВ.

ПОДАТКІВЦІ ВІДЗНАЧИЛИ СВОЄ ПРОФЕСІЙНЕ СВЯТО

2 липня 2009 року податківці відзначили своє професійне свято – День працівника державної податкової служби України. В урочистостях взяли участь Голова ДПА України Сергій Буряк, Перший віце-прем'єр-міністр України Олександр Турчинов, заступник Голови Верховної Ради України Микола Томенко, представники міністерств та відомств.

Голова ДПА України Сергій Буряк відзначив результативну та ефективну роботу податкової служби.

„Мені приємно очолювати службу, в якій працюють професіонали високого рівня. Не дивлячись на фінансову кризу, ми виконуємо і перевиконуємо завдання Міністерства фінансів України. 101,9 відсотка виконання плану – такий результат нашої роботи у першому півріччі", – підкреслив Сергій Буряк та побажав працівникам служби подальшої продуктивної роботи.

Перший віце-прем'єр-міністр України Олександр Турчинов зачитав привітання податківцям від Прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко та зазначив, що праця податківця – особлива, яка поєднує навики і юриста, і фінансиста, і психолога а головне – патріота своєї країни.

„Навіть в умовах кризи ми повинні перемагати насамперед інтелектом, новітніми технологіями, побудувати таку податкову систему, яка унеможливлює ухилення від сплати податків, знешкоджує паростки тіньової економіки", – наголосив Олександр Турчинов.

Заступник Голови Верховної Ради України Микола Томенко зазначив, зокрема, що кожна людина стане громадянином лише тоді, коли відчує себе платником податків. Він закликав усіх українців сумлінно сплачувати податки, а податківцям побажав спокійної і шанованої роботи.

З нагоди свята податківці отримали відзнаки – Почесні грамоти та Подяки Кабінету Міністрів України, Почесні грамоти Верховної Ради України, Орден „За заслуги" III ступеня, медаль „За бездоганну службу", почесні звання „Заслужений економіст України". Ці відзнаки – свідчення визнання керівництвом держави нової стратегії дій команди податківців та позитивна оцінка роботи відомства.

На завершення відбувся святковий концерт.

"ТРЕТЯ СИЛА"

Життя і крах Нестора Махна. До 120-річчя із дня народження

Догоряв останній день жаркого літа 1921 року. У невеличкій кімнаті румунської прикордонної застави сидів за столом чоловік у напіввійськовому одязі. Нижчий середнього зросту, він мав довге русяве зачесане назад волосся, пересипане сивиною. На змученому обличчі вирізнявся кирпатий ніс, у швидких карих очах зачаїлася смертельна втома.

То був славнозвісний Нестор Іванович Махно. Рятуючись від переслідування радянських військ, перейшов румунський кордон із залишками своєї колись грізної армії. Трапилося це 28 серпня 1921 року. Перед ним лежав стосик чистого паперу і звичайна ручка. Поруч стояла чорнильниця. Махно сидів похнюпившись, і здавалося, він ось-ось зірветься з місця, махне на все рукою й піде геть. Кімнату міряв дрібними кроками румунський офіцер у кашкеті з недоладно великим козирком, облямованим лискучою міддю, і з такими ж недоладними залізними шпорами на начищених до дзеркального блиску чоботях. Біля дверей тупцював вартовий. У кімнаті запала тривожна тиша. Наразі Махно схопив ручку, тицьнув нею у чорнильницю, круглим розгонистим почерком почав швидко писати.

"Батько мій – колишній кріпак поміщика Мабельського, котрий мешкав в одному із своїх маєтків у селі Агаровому, що за сім верст від села Гуляйполе Олександрійського повіту Катеринославської губернії.

Більшу частину свого життя він служив у того поміщика то конюхом, то воловником. На час мого народження (27 жовтня 1889 року) полишив службу у поміщика й найнявся кучером до гуляйпільського заводчика, заможного єврея – Кернера. Батька свого не пам'ятаю, бо він помер, коли мені виповнилося 11 місяців. П'ятеро нас, братів-сестер, один одного менший, залишилося на руках бідолашної матері. Невиразно пригадую своє раннє дитинство, позбавлене звичайних дитячих забав, затьмарене скрутою й прикрощами, яких зазнавала наша родина, доки не зіп'ялися на ноги хлопчаки і не пішли в люди. На восьмому році віддала мене мати у 2-у Гуляйпільську початкову школу. Шкільні премудрості давалися мені легко. Вчився я добре. Вчитель мене хвалив, а мати була задоволена моїми успіхами...".

Махно відклав ручку. Поглянув у вікно, за яким вже смеркалося. Хто б міг подумати, що за багато літ, коли про нього навигадують бозна-чого, найживучішою з-поміж небилиць виявиться та, що була пов'язана зі школою. Вона-то й перетворить легендарного селянського батька на колишнього вчителя. За часів, коли Махно перебував у зеніті слави, білогвардійський журналіст Вєтлугін писав: "Величезне промислове село – велике, жваве, багатотисячне – запам'ятало батька Махна ще п'ятнадцять років тому невисоким кремезним блондином на посаді вчителя початкової школи. З сукуватим костуром, у вишитій українській сорочці вчитель сидів у своїй віддаленій хаті, вирощував вишні, невідомо чого навчав метких хохлят і несподівано для всіх одного літнього дня зарубав сокирою прибулого до школи предводителя повітового дворянства. Якісь сумбурні порахунки, якісь нез'ясовані обрáзи. З того моменту починається

легенда про Махна. Спершу його б'ють – нещадно, довго, вперто – у волосному присутстві, згодом вершать суд спеціальним присутствієм судової палати, потім у кайданах, із в'язниці у в'язницю, етапом у телячому вагоні кидають у Сибір. Махно не раз намагався втекти, але його ловлять, б'ють батогами, збільшують строки, а тим часом зріє-визріває хохлацька непогамовна лють. У числі інших "керенок" він виривається з Сибіру навесні 1917 року, приїздить у рідне село, швидко гуртує ватагу і, порахувавшись із живими ще волосним старостою, членами судової палати, дітьми вбитого предводителя дворянства, зажив слави народного героя".

За спогадами знову ж таки білогвардійського офіцера Герасименка, юний Нестор за допомогою відомого анархіста Воліна опановує курс міського училища і 1903 року дістає місце вчителя в одному із сіл маріупольського повіту.

Нестор Махно ніколи не був учителем. Легенду про його "освіченість" сфабрикувала білогвардійська пропаганда, аби хоч якось виправдати поразки своїх генералів, мовляв, громив їх не безграмотний селянин, а більшменш освічена людина. Щоправда, Махну й самому доводилося багато брехати, викручуватись. Робив він це легко й часто, головним чином для того, щоб приховати свої справжні цілі й наміри, а також звалити на інших невдачі та прорахунки, приспати пильність ворога та й найближчих своїх сподвижників, приховати справжні плани й задуми. Не відаючи того, брехав Махно й тоді, коли називав дату свого народження. Він просто не знав, що народився не 27 жовтня 1889 року, як зазначалося в усіх його документах, а рівно на рік і один день раніше.

У виявленій нещодавно метричній книзі реєстрації актів громадянського стану Хрестово-Воздвиженської церкви с. Гуляйполе за 1888 рік під №217 занотовано, що Нестор Махно народився 26, охрещений 27 жовтня. Батьки його "державні селяни с. Гуляйполя Іван Родіонович Махно та законна його дружина Євдокія Матвіївна. Обоє православні". Судячи з усього, мати Нестора вдалася до хитрощів, як це робили на селі багатодітні жінки, зменшила вік своєму синові, продовжила таким чином його дитинство, на рік відстрочила початок виснажливого трудового життя, призов до армії тощо. Сама не відаючи того, вона своєю хитрістю врятує 1910 року йому життя, а історії дасть одну із найзагадковіших і найколоритніших фігур часів громадянської війни.

Час і місце народження будь-якої людини завжди позначаються на її вдачі, певною мірою пояснюють, чому вона обрала той чи інший шлях у вирі життя. Нестор Махно народився у родині колишнього кріпака, виріс у багатому селі Гуляйполе, де за часів його дитинства та юнацтва дістало розвиток не лише сільське господарство, а й промисловість і торгівля. Значна частина селян багатшала, а ті, хто сяктак перебувався, подалися на шахти Донбасу, заводи та фабрики Катеринослава. Це було перше покоління російського пролетаріату, яке ще не урвало міцних зв'язків із селом. Мала Гуляйпільщина і ще одну особливість: тут частенько згадували про козацьку вольницю – героїчну Запорізьку Січ. Тож закономірно, що саме тут дістали підтримку і поширення анархістські ідеї. Але не ті, що їх пропагували Бакунін і Кропоткін та інші батьки анархізму, а деформовані, наближені до рівня свідомості затурканої селянської маси. Вбити поміщика, поліцейського, відтак хоча б на день-два дістати волю, було заповітною мрією.

Під час першої російської революції 1905-1907 років на Катеринославщині та у Гуляйполі діяла група анархістів-терористів, що об'єдналися у так звану "Спілку бідних хліборобів". Насправді це була банда, яка нещадно грабувала багатіїв, але гроші не роздавала бідним, як це чинили їх леген-

дарні попередники. "Експропріатори", як вони себе називали, вдавалися до невмотивованих убивств поміщиків, фабрикантів, жандармів, чиновників.

Нестору Махно довелося змалечку тяжко працювати на поміщиків та орендаторів, у купецьких лавках, перегодом – робітником на місцевому заводі Кернера. Злий, упертий, сміливий одчайдух, не позбавлений честолюбства, він прагнув будь-що виокремитися з-поміж своїх ровесників. Він люто ненавидів усіх, хто був заможнішим від нього, стояв на вищому ієрархічному щаблі.

Відтак заповітною мрією Махна стає бажання потрапити до лав цих "славних правнуків запорожців", як називав їх ватажок анархістів А. Семенюта. Завважимо, що спершу Нестор приєднався до меншовиків, але швидко розчарувався в їхній революційній діяльності. Керівники "Спілки бідних хліборобів" як могли відмежовувалися од відомого своєю скандальною натурою Махна. Коли ж він усе-таки проник до лав анархістів, то невдовзі безглуздо потрапив до рук поліції. 5 жовтня 1907 року – до Олександрівської в'язниці. Поки сидів у холодній камері, його "товариші" вчинили ряд злочинів, а коли їх заарештували, всю провину звалили на нього. У березні 1910 року обивателі Катеринослава уважно стежили за ходом процесу. Вирок Махну винесли суворий – смертна кара. 52 дні з жахом чекав він тієї миті, коли до його камери увійде наглядач разом з попом, і все для нього скінчиться назавжди. Одначе... Махно був неповнолітній, так дістав помилування. На все життя він запам'ятає цю мить, і нерідко сам, ставши знаменитим "батьком", з величезним задоволенням даруватиме життя приреченим на смерть.

2 серпня 1911 року у "столипінському" вагоні його разом з іншими каторжанами везли до столиці Російської імперії, яку він уперше побачив крізь грати знаменитої Бутирки. Просидів у цій сумнозвісній в'язниці з 4 серпня 1911 року до 2 березня 1917 року. У камері № 5 доля звела його з відомим анархістом П. Аршиновим, котрий і став його духовним наставником.

Після повалення самодержавства Махно вийшов із в'язниці на вулиці Москви і загубився у людському вертепі. Зрештою зрозумів правоту цезаревих слів, мовляв, краще бути першим у провінції, ніж другим – у столиці.

Новини швидко ширяться селом: про те, що вранці 25 березня в Гуляйполе повернувся каторжник Махно, за годину знали всі. Для односельців він був герой-мученик. Нестор і насправді був не той, яким його знали. Незадоволена потреба влади заповнювала його. Він щиро вважав, що своєю революційною діяльністю заслужив значно більшого, ніж інші. Тому, згуртувавши навколо себе колишніх експропріаторів, молодь, яка нестримно "поривалась у революцію", він почав боротьбу з тими, хто після лютневих подій владарював у Гуляйполі.

Невдовзі Махно стає справжнім диктатором у своєму селі та в усій окрузі, очолює і Раду, і профспілку деревообробників та металістів, інші організації, що з'явилися того часу, мов гриби після дощу.

З колишніх анархістів створили "чорну гвардію" терористів. Поміщики змушені були полишати свої маєтки і втікати, хто куди. У серпні Махно поділив поміщицьку землю між селянами, тобто ще до перемоги Жовтня практично вже боровся проти Радянської влади, оскільки місцеве селянство вважало, що землю одержали не завдяки Декрету про землю, а від Махна.

У банди свої закони. Зрада або спроба вийти з неї карається на смерть. Махно, захопивши поліцейські архіви, дізнався, хто видав 1910 року членів "Спілки бідних хліборобів", і жорстоко помстився кривдникам, а водночас продемонстрував, що очікує на нинішніх його поплічників у разі зради. Однак звірячі закони банди поширюються не лише на рядових її членів, а й на

ватажків. Ще до ув'язнення Махно покохав місцеву дівчину Нюсю. Писав їй з Бутирки ніжні листи, мріяв про зустріч. А коли повернувся у Гуляйполе і став першою людиною на селі, вирішив побратися з нею. Невдовзі у молодій сім'ї з'явився син. Звісно, родинні турботи відволікали Махна від "боротьби з буржуазією". І це бентежило його поплічників. Відтак вони заарештували молоду дружину Махна і, попри його рішучий протест, під загрозою смерті примусили назавжди полишити Гуляйполе. Так зникла без сліду перша дружина і син грізного у майбутньому батька. В. Білаш, начальник штабу Махна, висловив припущення, що їх таємно вбили члени "чорної сотні".

До перемоги Великого Жовтня Махно ставиться прихильно, та й не було у нього іншого виходу, адже революцію підтримало селянство, інтереси якого він обстоював. Саме тоді Махно вів боротьбу проти прибічників Центральної Ради, в якій вбачав серйозного суперника. Він брав участь у роззброєнні козаків, що поверталися з фронту на Дон, де зосереджувала сили контрреволюція під орудою отамана Каледіна. Махно розумів, що без армії він нічого не вартий. Тому до своїх анархістів долучає кілька тисяч завербованих солдатів, з числа тих, що поверталися з фронту. Однак озброїти таке військо йому було не по силі. Але ж є революційні війська, які вели бойові дії проти Центральної Ради і Каледіна. Відтак він уперше вступає у союз із Радянською владою: в березні 1918 року запрошує командуючого червоним військом О. М. Беленковича до Гуляйполя. Оповідає про свою нелегку долю, революційну діяльність, уміло подає бажане за дійсне. Беленкович у запалі вигукнув: "Гуляйполе – це маленький червоний Петроград" і дав Махнові все – і зброю, і боєприпаси. Та використати їх Махно не зміг. Восени 18-го він просто уникає бойових дій, бо жодного дня не був на військовій службі. Довірив цю справу офіцерам, котрі, знявши погони, почепили червоні банти. Та коли до Гуляйполя підступилися німці, офіцери зрадили і намагалися захопити самого Махна, аби не з порожніми руками йти до окупантів. Махно вистрибнув у вікно і перелісками наздогнав один з червоногвардійських загонів, що відступали на схід. Відтак він назавжди втратив довіру до офіцерів, завжди жорстоко розправлявся з ними. Серед утікачів зустрів багато старих друзів-анархістів на чолі з Марусею Никифоровою. Не уявляв себе Махно на другорядних ролях, а тому полишив загін і подався до Москви. Тут він побачив, як набирається на силі Радянська влада: розгромлені анархісти, ліквідований лівоесерівський заколот. Як ватажок повсталого українського селянства, Махно сміливо й рішуче відчиняв двері до кабінетів Кропоткіна та Аршинова, уважно вислухував їхні теоретичні виклади наукового анархізму, знаючи наперед, що з них візьме для своєї боротьби, а про що ніколи й не згадає.

Побував Махно і у В. І. Леніна. Володимир Ілліч цікавився подіями в Україні, особливо тим, як іде боротьба українського народу проти австро-німецьких окупантів та військ центральної Ради. Махна, очевидно, вабила постать вождя революції. Зустріч улаштував Я. М. Свердлов. У Біографічній хроніці В. І. Леніна ця зустріч не зафіксована, про неї залишив спогади лише сам Махно. В. І. Ленін, пише він, справив на нього неабияке враження. Проте сам Махно звинувачував Голову Раднаркому в розгромі у квітні 1918 року анархістських організацій у Москві.

Є підстави гадати, що зустріч з вождем переконала Махна у тому, що боротьба проти кайзерівських окупантів та визволення України від сил контрреволюції увінчається успіхом.

Не гаючи часу, Махно виїжджає до Гуляйполя. Шлях був небезпечний, тож він подбав про надійного супутника – свого земляка, члена "чорної сотні" О. Губенка. Вдягнувши форму офіцерів державної варти, вони майже без пригод прибули

21 липня у рідне село. Зібравши невеликий загін колишніх однодумців, Махно у ніч проти 26 липня напав на маєток Рєзникова, четверо синів якого служили у гетьмана. Перебивши усіх, хто там був, дістав перші трофеї: 7 гвинтівок, 7 коней і револьвер для себе, ватажка. Відтоді діяли за одним сценарієм. Захопивши економію глухого німця Нейфельда, махновці знайшли у дворі бричку, встановили на ній кулемет. Невдовзі цей новий вид зброї, який став символом махновщини, довелося випробувати у ділі. Слава про Махна швидко облетіла всю округу. Одначе таких як він, месників, було багато, і кожен вважав себе "головнокомандуючим". Тоді Махно вдався до методу, який відтоді стає традиційним. Неподалік Гуляйполя діяв загін Єрмократова. Коли австрійці його розгромили, а деморалізовані повстанці розбіглися, з'явився Махно. Приєднавши їх до свого загону, наступного дня здобув перемогу, і всі бійці загону Єрмократова одностайно визнали його своїм справжнім ватажком.

Бої точилися з перемінним успіхом: то Махно розбивав гетьманців, то вони, підтримані окупантами, громили його. Одного разу, коли австрійці оточили його загони у Дібрівському лісі і крах, здавалося, був неминучим, Махно взяв на себе ініціативу і повів селян. Ворог не встояв. Тоді селяни й прозвали Махна батьком, а Щусь, Білаш, Удовиченко і багато інших ватажків визнали за ним першість. "Наш батько, – говорили селяни, – чи то з чортом знається, чи то з Богом, але він не проста людина". Після того, як німці розправилися з братом Махна – Омельком, і спалили хату його матері, "батько" став для селян ще ближчим. З'явився, щоправда, старий ворог – Петлюра, який вирішив заручитися підтримкою легендарного селянського героя. Махно ж пішов на переговори, аби видурити зброю. Досягнувши мети, віддав наказ громити "січових стрільців". Це яскраво описав у своєму романі "Третя рота" В. Сосюра.

Наприкінці 1918 року надзвичайно складна ситуація склалася у Катеринославі, який захопили петлюрівці, витіснивши війська 8-го білогвардійського корпусу. Катеринославська організація КП(б)У ухвалила рішення визволити місто, але сил більшовикам бракувало, тому вирішили взяти союзником Махна. Батько погодився, адже йому пропонували посаду головнокомандуючого. Можливо, це був тактичний хід Катеринославського обкому партії. Адже здобувши такий великий промисловий центр, як Катеринослав, більшовики за тих умов не налагодили б нормального життя, не дали б тисячам робітників усе необхідне, а це, зрештою, підірвало б їх авторитет серед мас. Тому розв'язання цих завдань поклали на Махна. Тим паче, що з-поміж членів обкому КП(б)У не було тоді особистості, більш популярної, ніж батько Махно.

Наступ на Катеринослав розпочався 27 грудня. Кмітливість та військові хитрощі Махна допомогли швидко здобути місто. З Катеринослава до Гуляйполя потягнулася вервечка саней з награбованим майном, залізницею доставляли зброю і боєприпаси. На будинках і парканах з'явилися відозви, підписані Головнокомандуючим Радянською Революційною Робітничо-Селянською армією Катеринославського району Н. Махном, проте нормалізувати життя у місті не вдалося. До того ж батько припустився серйозних прорахунків. Петлюрівців не розгромили, а тільки витіснили з міста. Можна було б передбачити, що вони повернуться, але Махно поводив себе безтурботно. Тож 31 грудня петлюрівці вибили повстанців з Катеринослава.

5 січня 1919 року Махно повертався до Гуляйполя. За ним, похнюпивши голови, їхало близько 200 вершників. Губенко, котрий зустрічав повстанців на околиці, здивовано запитав:

– А де ж решта війська?

Махно люто зиркнув на нього й буркнув:

– У Дніпрі...

Батько зрозумів, що його армія здатна лише до партизанських дій, та й сам він не навчився командувати великим військом, розв'язувати військово-стратегічні й оперативні питання. Махно зрозумів, що треба вдаватися до хитрощів, не лізти в бійку поміж двох сил, а триматися збоку, бути свого роду "третьою силою".

Лякало Махна ще й те, що на нього вже тричі вчиняли замах. Раніше він сам стріляв у того, кого мав за поневолювача народу, а тепер хтось вважав, що його смерть позбавить людей від тирана. Щоб повернути втрачений серед гуляйпільців авторитет, Махно вчинив погроми серед місцевих колоністів. Хтось із приводу цього пригадав слова Пугачова, буцімто сказані катам, що він – вороненя, а справжній ворон ще прилетить. Це сподобалося Махну: за чаркою у колі найближчих командирів він і справді мріяв про часи, коли його ім'я стоятиме поруч з іменами С. Разіна та О. Пугачова.

Січень 1919 року став знаменним для Махна: його військо, близько 10 тисяч чоловік, зустрілося на півдні з армією Денікіна. Сталися перші сутички. Махно не одразу зрозумів, яка небезпека насувається на нього. Це були вже не ті донські козаки, з якими ворогувало колись селянство півдня. Білий генерал мріяв дійти до першопрестольної й поновити колишні порядки, передусім повернути землю поміщикам, розправитися з тими, хто посягнув на вікові закони. Водночас під боком ворушився ще один ворог – Петлюра.

Однак батькові й цього разу поталанило – з півночі підоспіли радянські війська. 21 лютого 1919 року з військ, якими командували Дибенко, Григор'єв та Махно, створили 1-у Задніпровську дивізію. Її начальником став легендарний учасник штурму Зимового палацу Дибенко, а командиром третьої бригади – Махно.

Навряд чи колись у житті радів Махно так щиро. Одержавши цей наказ, він зі слізьми на очах сказав:

– Чи думав я колись, що буду командувати бригадою, хоча жодного дня не перебував на військовій службі!

Радість швидко минулася, і невдовзі Махнові цього вже здалося замало. Скориставшись слабкістю Червоної Армії на півдні (основні її сили були кинуті на розгром Колчака), а також чварами між командуючими Південного та Українського фронтів, він почав діяти самостійно. Сотні телеграм надходили у квітні-травні 1919 року на ім'я Х. Г. Раковського, В. О. Антонова-Овсієнка, М. І. Подвойського про безчинства махновців, де верховодили анархісти, які з'їхалися до батька з усієї країни.

Армія Махна складалася переважно з безпартійних селян, водночас у ній діяли організації анархістів, лівих есерів та більшовиків. Такою багатопартійністю і скористався батько, що прагнув самостійності. Демонструючи терпимість до різних політичних течій, поглядів, свобод, ідей, він, завдяки суперечкам, що точилися між ними, ще більше зміцнював своє становище й авторитет – останнє слово завжди лишалося за ним. Маючи у своїх лавах комуністів, Махно тримав їх мовби заложниками на випадок бойових дій з боку Радянської влади.

Водночас батько знав і те, що комуністи були найбільш дисциплінованою і боєздатною, особливо за критичної ситуації, частиною його армії, отже змушений був миритися з їх присутністю.

Загалом же Махно досить тверезо оцінював реальний вплив політичних партій на селянські маси. Що б там не було, вважав він, а головна мета селян – здобути землю й реманент, дістати повну незалежність від влади і свободу дій. На його думку, збочити з цього шляху селян не примусить жодна сила.

У війську Махна панувало гасло: "Геть призначенців!", тобто призначених командуванням радянських військ командирів. Махновське військо вимагало обрання своїх. Цей демократичний принцип поширювався лише

на молодших командирів, старших Махно призначав особисто. Обирали переважно не найбільш підготовлених у військовій справі людей. Тут переважав принцип земляцтва. Командирами ставали, як правило, заможні маєтні мужики, що й раніше посідали в житті села провідні позиції. Махно геть відмовився від воєнних спеціалістів, лаяв Радянську владу за те, що вона бере на військову службу колишніх царських генералів і офіцерів, через що, мовляв, послаблюються революційні збройні сили. А це особливо дратувало Троцького, котрий називав комсклад бригади "нетямущими і безпутними анархістськими командирами" і звинувачував їх у всіх невдачах.

Відмова від воєнспеців була не тільки примхою Махна. Річ у тім, що на відміну від Червоної Армії у розпорядженні махновців не було старої воєнної техніки. За партизанських форм ведення війни вона й не була потрібна. Відтак і в офіцерах його армія не мала потреби.

У кінці 1918 – на початку 1919 років, коли Махно привселюдно виголошував, що він насамперед революціонер, а потім уже анархіст, коли він самочинно риквізовував продовольство і водночас посилав ешелони хліба робітникам Петрограда, коли він вагався, не знаючи достеменно, яким шляхом іти, на чий бік пристати – поруч не було людей, здатних привернути його на бік Радянської влади.

Махно вів активні воєнні дії проти Скоропадського та його хазяїв – кайзерівських окупантів, бився з Петлюрою і Денікіним. Цього було цілком достатньо, щоб керівні партійні і радянські діячі, командування Червоної Армії зарахували його до числа борців з контрреволюцією.

До того ж посиланнями на своє революційне минуле і демагогічними роздумуваннями про боротьбу за щастя і волю народу Махно міг приспати пильність у будь-кого. Першої половини 1919 року він зустрівся з В. О. Антоновим-Овсієнком, К. Є Ворошиловим, П. Ю. Дибенком, Л. Б. Каменєвим, О. М. Коллонтай, В. І. Межлауком і справив на них приємне враження. Дехто був просто у захопленні від нього, вбачаючи у його театралізованій анархії славні традиції запорізьких козаків. О. М. Коллонтай назвала Гуляйполе "справжньою Січчю", а Л. Б. Каменєв – "картинкою українського XVII століття".

Їм вторили й ватажки анархістської організації "Набат". Знаючи самолюбство батька, називали його "великим анархістом", "другим Бакуніним", а потім запевняли, буцімто Кропоткін назвав гуляйпільського вояка своїм послідовником і заявив: "Передайте товаришу Махну, щоб він беріг себе, адже таких, як він, мало в Росії".

Зовні здавалося, що Махно був обласканий і більшовиками, й анархістами. Але представники Радянської влади не обіцяли йому жодних високих посад, вбачаючи в особі Махна лише рядового бійця революції. Навчені досвідом, анархісти угледіли в ньому свого захисника, зробили його лідером народних мас, аби керувати ним, немов маріонеткою. Слова анархістів про винятковий талант ватажка селянства, прирівнювання його до видатних історичних осіб минулого зробили свою справу: Махно знехтував посаду рядового бійця революції і пристав до вільних анархістів.

7 травня 1919 року Махна відвідав уповноважений Ради Праці та Оборони Л. Б. Каменєв (а не С. С. Каменєв, як це твердять деякі автори) у супроводі К. Є. Ворошилова та інших представників червоного командування. Після переговорів Л. Б. Каменєв у Катеринославі заявив: "Після особистого відвідування Гуляйполя і бесіди з товаришем Махном та його співробітниками, я вважаю своїм обов'язком довести до загального відома, що всі чутки про сепаратистські та антирадянські плани бригади повстанців товариша Махна не мають жодних підстав. В особі Мах-

на я бачив чесного й відважного бійця, який за тяжких умов, позбавлений найнеобхіднішого, збирає сили і мужньо б'ється з білогвардійцями та іноземними завойовниками. За їхню відвагу, за їхню боротьбу на фронті вітаю їх".

Яке ж велике розчарування спіткало Л. Б. Каменєва, коли тієї ж ночі дізнався про заколот Григор'єва. Перша думка Л. Б. Каменєва була така: як же поводитиме себе Махно? І надіслав йому термінову телеграму, відкрито запитуючи, на чиєму той боці?

Махно відповів не одразу. Ні, він, мабуть, не вагався. Для себе він, очевидно, вирішив, що йти за Григор'євим йому немає сенсу. По-перше, особисті амбіції. По-друге, його перехід на бік отамана давав змогу Денікіну легко захопити Гуляйпільський район, і тоді б Махно назавжди втратив підтримку селян, адже для них прихід білогвардійців означав втрату землі, награбованого майна, свободи. Однак через об'єктивні обставини батько не міг виступити і проти Григор'єва. Саме тоді Радянська влада почала створювати комуни, передавати землю, на яку розраховувало селянство, радгоспам. До того ж в умовах громадянської війни ввели політику "воєнного комунізму", що обурило селянство – як заможне, так і бідне. Складаючи собі належну ціну, Махно розпочав широку антирадянську пропаганду. Тоді вирішили переформувати бригаду батька на дивізію з метою поповнення махновського війська відданими Радянській владі командирами і бійцями, збільшили кількість комісарів. Голова Реввійськради Троцький, вважаючи, що такий захід ще більше зміцнить Махна, назвав наказ безглуздим і вирішив діяти проти махновщини рішучіше. Приводом послужило рішення Махна провести 15 червня 1919 року у Гуляйполі районний з'їзд повстанців. Подібні з'їзди відбувалися і раніше, але цей, на думку Троцького, мав започати нову григор'євщину. То була помилка, адже Махно одразу не підтримав Григор'єва, а коли той протягом кількох тижнів був ущент розгромлений Червоною Армією, то й узагалі не допускав думки про бойові дії проти радянських військ. Тим більше, що 19 травня денікінці, вдаривши у точку з'єднання махновської бригади та 13-ї армії, прорвали фронт і заглибились у тил радянських військ. За цей розгром значною мірою несе відповідальність і командування Українським фронтом, яке, як згадував В. О. Антонов-Овсієнко, боячись контрреволюційного виступу Махна, озброїло бригаду італійськими гвинтівками, для яких не годилися російські патрони. Отже, з 55 тисяч махновців 32 узагалі не мали вогнепальної зброї. Цього критичного моменту знехтували вказівки В. І. Леніна щодо виправлення становища на цій ділянці фронту вводом у дію резервів. Традиційне твердження, начебто Махно відкрив фронт Денікіну, не зовсім правильне. 23 травня, відступаючи під натиском білогвардійців, Махно не прийняв пропозиції отамана Шкуро перейти на його бік. Майже два тижні після прориву денікінців махновці вели бої. 2 червня Троцький викликав Махна до прямого проводу і дав наказ закрити його військами оголену ділянку на денікінському фронті – від Словенська до Гришина – довжиною 100 верст. Махно, посилаючись на нестачу зброї та боєприпасів, відмовився. Троцький наполягав, і тоді батько відповів на це брутальною лайкою.

4 червня Троцький видав наказ Реввійськради Республіки за № 1824 і опублікував статтю "Геть махновщину", де оголосив Махна і очолюваний ним рух поза законом.

Розуміючи складність ситуації, В. І. Ленін, як відомо, закликав бути дипломатичним з Махном. Цього не розумів Троцький. Його лівацька політика щодо партизанщини у найкритичніший момент боротьби з Денікіним змусила Махна прискорити перехід до антирадянського табору.

З невеликим загоном він відійшов углиб України, нападав на невеликі

загони Червоної Армії. З'єднавшись з отаманом Григор'євим, наказав, як відомо, вбити його, а значну частину його деморалізованої банди приєднав до свого війська. У липні-серпні 1919 року перебував у с. Піщаний Брід, на батьківщині своєї дружини Галини Кузьменко, де "воював" здебільшого зі своїм тестем – колишнім жандармом Андрієм Кузьменком, котрий не хотів визнавати громадянського шлюбу його дочки й Махна.

Наступ Денікіна на Півдні України поставив у скрутне становище багато частин Червоної Армії. Потрапили в оточення також частини, що раніше входили до армії Махна, котрий оголосив священну війну Денікіну. І лише південна група під командуванням Й. Е. Якіра, у напрямку до якої почав просуватися Махно, розпочала героїчний похід на північ, з метою з'єднання з основними силами Червоної Армії. Махно, відчуваючи, що настав його зоряний час, знову з'являється на політичній арені як заступник селянства. 31 серпня 1919 року відбулося возз'єднання всіх махновських сил, а наступного дня біля с. Добровеличківка батько проголосив створення "Революційної повстанської армії України (махновці)". Проте обстановка не була насправді такою райдужною, як може видатися на перший погляд. З одного боку на махновців тиснули денікінці, а з іншого – петлюрівці. Махно виявив неабиякі дипломатичні здібності, аби протриматися у цій ситуації. Скориставшись суперечками між Петлюрою та Денікіним, він уклав з першим договір, щоб дістати зброю та боєприпаси. Він спробував навіть ліквідувати Петлюру (як це вдіяв кількома місяцями раніше з Григор'євим) і особисто очолити його війська. Акцію запланували на 26 вересня, коли Петлюра приїхав до Умані для особистої зустрічі зі славнозвісним батьком. Однак у місті було стільки січовиків, що махновські бойовики не наважилися вчинити замах. Махно легко пережив цю невдачу, адже його війська вже розпочали тоді криваві бої з білогвардійцями. Розгромивши у шестигодинному бою кращі денікінські частини біля с. Перегонівки, махновці вирвалися з пастки і трьома колонами рушили у свій район.

У той час, як Денікін мріяв в'їхати на білому коні до Москви, махновці на конях різної масті в'їжджали в Олександрівськ, Маріуполь, Мелітополь, Нікополь, Бердянськ, Гуляйполе, двічі брали Катеринослав. Військо батька налічувало понад 80 тисяч чоловік, у його лавах було чимало червоних бійців та командирів, всіляку допомогу батькові надавало більшовицьке підпілля. Активізувалися у махновській армії й анархісти, котрі настійно пропагували ідеї "вільних рад", створення на півдні "безвладної держави".

Восени 1919 року над армією Махна нависла смертельна небезпека. Денікін кинув проти нього війська генерала Плащова. Раніше махновці воювали, як правило, з тиловиками, адже основні сили білих концентрувалися на фронті боротьби з радянськими військами. У боях махновці зазнавали тяжких втрат, тож невідомо, як скінчився б цей двобій, якби у середині жовтня радянські війська не почали контрнаступ на денікінському фронті.

Махно радів і водночас був збентежений. Він знав, що багато бійців з нетерпінням чекає приходу Червоної Армії, щоб влитися до її лав. До того ж, прихід радянських військ зводив нанівець створення анархістської держави "Махновії". Гуляйполе вже називали на той час Махноградом. Батько вдався навіть до провокації. Звинувативши у зраді командира одного із кращих своїх полків комуніста Л. М. Полянського, навколо якого гуртувалися прорадянські сили, звелів своїм посіпакам убити його без суду і слідства.

Наприкінці 1919 року готувався до неминучої зустрічі Червоної Армії з армією Махна і його запеклий ворог Троцький. 11 грудня голова Реввійськради видав спеціальний наказ, який остаточно ліквідовував партизанщину. 29 грудня

відбулася одна з перших зустрічей між махновцями і червоноармійцями. Усі повстанці одного із загонів, за винятком командира, що мав прізвисько "Диявол", перейшли до лав Червоної Армії. Командир радянської бригади М. В. Голубенко все ж заарештував махновського командира і направив його до штабу 45-ї дивізії. Комдив Й. Е. Якір, не вагаючись, віддав наказ розстріляти "Диявола", мотивуючи своє рішення тим, що рано чи пізно той знову став би під знамено Махна.

8 січня 1920 року командуючий 14-ю армією І. П. Уборевич віддав Махнові наказ виступати на польський фронт. Це був лише привід, щоб розпочати бойові дії проти махновщини і остаточно ліквідувати цю "п'яту колону". Й. Е. Якір прямо заявив:

– Я, особисто знаючи Махна, впевнений, що він ні в якому разі на це не погодиться.

Відтак між махновською армією, що зменшилася у кілька десятків разів, і частинами 14-ї армії розпочалися бої. Батько саме хворів на тиф. А військо його тануло. Значною мірою цьому сприяв новий підхід Радянської влади до розв'язання земельного питання. В. Білаш, один із поплічників батька, вважав, що якби Радянська влада не застосовувала до повстанців репресій, то махновщина самоліквідувалася б ще на початку 1920 року. Тоді ж, угрузнувши в бойових діях з Махном, 14-а армія дала змогу значним силам денікінців утекти до Криму за Перекопський перешийок, щоб перетворитися згодом на ударну силу Врангеля.

1920 рік проминув у сутичках Махна з червоними частинами. Він знищував комнезами, місцеві ради, розстрілював комуністів. Його присутність у тилу Червоної Армії в період боротьби з Врангелем завдавала великої шкоди. Восени чорний барон захопив так званий "махновський район". Це викликало невдоволення селянства, а також анархістів, які знову пішли за батьком, сподіваючись таки на створення "безвладної держави".

Махнові нічого не лишалося, як піти на чергову угоду з Радянською владою. Особистої участі у поході батько не брав, бо 28 серпня в одному з боїв під Старобільськом був тяжко поранений в ногу. Поки його "синки" форсували Сиваш, здобували разом з військами Південного фронту Сімферополь та Євпаторію, батько увірував, що після завершення Кримської кампанії частини Червоної Армії у масовому порядку перейдуть на його бік, і він розпочне новий етап боротьби за "вільні ради", та, як казали анархісти, "за третю соціальну революцію".

Мріям Махна збутися не судилося, оскільки його випередив командуючий Південним фронтом М. В. Фрунзе. Згідно з наказом від 23 та 24 листопада 1920 року він розпочав рішучу ліквідацію махновщини. Як завжди, щоб виманити батька з "його" району, йому запропонували виступити у напрямку Північного Кавказу для дальшої боротьби з контрреволюцією. Проте Махно, як траплялося і раніше, відмовився виконати цей наказ.

26 листопада 1920 року, вирвавшись з оточеного радянськими військами Гуляйполя, Махно почав багатомісячну виснажливу й жорстоку боротьбу проти Радянської влади. 1921 року армія Махна була по суті кінною бандою, яку підтримували головним чином куркулі південних районів України. Зробивши ставку на кавалерію і славнозвісні тачанки, Махно вперше опинився віч-на-віч з Червоною Армією. Ця боротьба виявилася набагато важчою і складнішою, ніж тоді, коли він був "третьою силою" у смертельних боях між силами революції та контрреволюції. Однак, використовуючи досвід партизанської війни, хист селянського ватажка, Махно завдав багато шкоди Радянській владі, відволікаючи на себе значні сили Червоної Армії – близько 60 тисяч чоловік, майже на рік затримав початок мирного соціалістичного будівництва на Україні.

Об'єктивно, 1921 року Махно був приречений. Успішно поєднуючи політичні і військові заходи, Радянська влада ліквідувала соціальну основу, яка живила махновщину, спрямувала проти селянського батька бідарів, що саме по собі позбавило сенсу його боротьбу.

Улітку 1921 року, зазнавши нищівних поразок, Махно кинувся на Дон, але зрозумів, що тепер не дістане підтримки, потім у Поволжя. Тут своїм пильним селянським оком угледів, що насувається голод, і подався на захід.

28 серпня 1921 року, маючи одинадцяте поранення, Махно разом із 78 фанатично відданими бійцями перейшов кордон з Румунією...

Румунський уряд дозволив Махнові, його дружині та найближчим товаришам оселитися у Бухаресті. 11 квітня 1922 року батько та 17 його соратників опинилися у Польщі, де потрапили до табору в Стшалкові. Радянський уряд, вважаючи Махна одним з найпідступніших ворогів влади Рад, не раз вимагав передачі батька радянському правосуддю. Проте польські власті вирішили з метою провокації власними силами чинити суд над Махном. Його звинуватили у тому, що, підтримуючи зв'язки з Радянською Росією, він намагався організувати збройне повстання у Польщі. Ця акція провалилася, і суд, що тривав від 27 листопада по 1 грудня 1923 року у Варшаві, змушений був виправдати Махна. Згодом він переїздить до Німеччини, потім – до Парижа. За кордоном у Махна народилася донька Олена. Сім'я його бідувала, а сам Махно тяжко хворів. Він написав спогади, де показав себе справжнім анархістом, хоч насправді це було не зовсім так. Підтверджується це і архівними документами.

12 квітня 1922 року ВУЦВК оголошує загальну амністію всім, хто воював проти Радянської влади на Україні, за винятком семи найзаклятіших її ворогів – Скоропадського, Петлюри, Махна, Тютюнника, Врангеля, Кутепова та Савинкова. Однак Махно до кінця свого життя не усвідомив того, що чинив злочин проти робітничо-селянської влади, і навіть мріяв про повернення у Гуляйполе.

Помер Махно 6 липня 1934 року в одному із шпиталів Парижа.

Валерій ВОЛКОВИНСЬКИЙ,
кандидат історичних наук.
("НіС" №9 за 1989 р.).

СЕСТРА ЛИБІДЬ У БЕТОННІЙ "СУКНІ"

Усі знають романтичну легенду про заснування Києва – князів Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь, на честь якої і названо річку. Річка ця була одним з форпостів у VI-VIII століттях під час облоги стольного граду на захід від міських укріплень. Либідь забезпечувала людей, що селилися на її берегах, питною водою. До того ж, хоч як це малоймовірно видається тепер, вона була судноплавною. Нею князівські човни піднімалися від Видубичів до місця, де нині бульвар Тараса Шевченка. Минали часи, місто розросталося, поступово забудовувалися береги Либіді.

Мало хто нині замислюється над тим, що від станції Київ-Волинський майже до залізничного мосту через Дніпро потяг рухається берегами Либіді. Ландшафт Києва вельми складний, тож інженери, будуючи залізницю

у 1869-1873 роках, вирішили прокласти колію по берегах Либіді. Відтоді й триває боротьба людини з річкою. У 50-60-ті роки XX століття її від витоків до залізничного вокзалу одягли у бетонні береги-колектори, професіонали ті труби називають водозливом. У більшості нинішніх київських водозливів є історичні "прототипи": під Подолом захована річка Глибочиця й частково Сирець, під Хрещатиком – колишній струмок Хрещатий Яр, який біля вулиці Боженка впадав у Либідь.

У 80-х роках минулого століття людина здійснила новий наступ на річку – від гирла до Либідської площі на 2,5 км закували її у бетонний колектор, а зверху збудували автостраду до нового Південного моста через Дніпро. Однак річка не загинула. Вона, як і тисячі струмків, продовжувала нести свої води у Дніпро.

І лише у нашому районі, а саме у парку "Відрадному" зберігся незаймений куточок природи, звідки бере початок один з витоків річки Либідь, який називався по-різному – Шулявка, Відрадненський, Парковий тощо. Однак саме з цього потічка починається ріка завдовжки 14,5 км. Колись площа басейну Либіді становила 68 кв. км, він багатий на стави, де у давнину розводили рибу. Басейн розділений ярами – Відрадний, Шулявський, Кадетський Яр, Протасів Яр, багатими на джерельця.

Місто розросталося, люди руйнували береги задля прокладання доріг під час будівництва колій між залізничним вокзалом і Видубичами, а також вулиць Борщагівської та Повітрофлотського проспекту. Самостійні струмки нищили, відводили в ізольовані струмки-озера або спрямовували до каналізації. Тож припиняли своє існування джерела природного живлення Либіді, і, як наслідок, вона зміліла, перетворившись на брудний потічок. З огляду на те, що біля її витоку розпочалося прокладання колій, а впритул дотягнувся Повітрофлотський проспект,

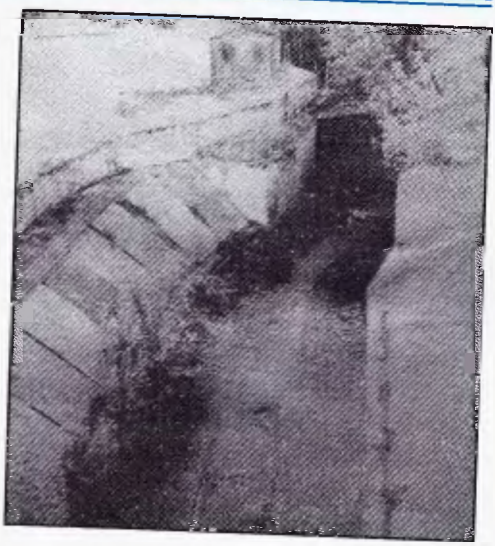

річці загрожувала цілком реальна смерть. Але від фатального знищення її врятувала саме каналізація. Якби не стічні води, на сучасній мапі столиці неможливо було б знайти Либідь ні за допомогою лупи, ні мікроскопа.

Нині триває реконструкція парку "Відрадного", де зберігся витік цієї найбільшої малої річки столиці. За словами головного інженера КП УЗН Павла Яцини, біля розчищеного витоку Либіді невдовзі встановлять кам'яну брилу з написом, що саме звідси бере свій початок легендарна річка, оспівана у переказах. Втім, у районі залізничного вокзалу можна побачити доволі стрімкий брудний потічок у бетонних шатах. Це і є Либідь. За словами головного санітарного лікаря санітарно-епідеміологічної станції Солом'янського району Михайла Лозового, проби води беруться регулярно. Однак купатися чи, боронь Боже, скуштувати на смак либідської водички не радить – надто вже забруднений цей струмок. Річка приймає стічні води упродовж десятків років, а щоб повернути її до повноцінного життя, потрібні величезні кошти, яких ні у міста, ні у держави немає. Можливо, колись і вдасться воскресити забуті й замулені водойми, і тоді потечуть до Дніпра малі річки.

Олена ТРИФОНОВА.

Головний редактор
Д. М. ЄСИПЕНКО

Редколегія
В. П. АНДРУЩЕНКО
А. М. ЄРМОЛЕНКО
Д. М. ЄСИПЕНКО
С. Л. ЙОСИПЕНКО
А. А. КОЗЛОВСЬКИЙ
В. І. КУШЕРЕЦЬ
В. В. ЛЯХ
О. Р. МИХАЙЛЕНКО
Ю. О. ТИХОМИРОВ

Літературний редактор
Л. І. КОЗЛОВСЬКА

Комп'ютерна верстка
А. В. ГОНЧАР

Реєстраційне свідоцтво КВ № 1158
Підписано до друку 12.08.09

Формат 70x108/16
Папір офсетний
Друк офсетний.
4,2 друк. арк.
12,2 ум. фарб. відб.
5,7 облік.-вид. арк.
Зам № 6

Український Центр духовної культури
01001, м. Київ,
вул. Софіївська, 10.
Тел./факс (044) 278 39 46.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 1262 від 06.03.2003 р.

На 1-ій стор. обкладинки
Майдан Незалежності

КИЇВСЬКИЙ "КОТЯЧИЙ РАФАЕЛЬ"

Титул "котячого Рафаеля" носив (судячи з усього, з гордістю і гідністю) і носить швейцарець Готфрід Мінд, що жив наприкінці XVIII ст. Як справжній Митець, він присвятив своє життя зображенню Абсолютної Краси, досконале втілення якої знайшов зрозуміло в якому з Божих створінь.

З київським "котячим Рафаелем" усе було набагато сумніше.

Сім'ю Яблочкіних прославили інші – батько-режисер, сестра-актриса. Чи не єдиним, хто згадав (пом'янув) Валер'яна Олександровича, до того ж згадав дуже тепло та з симпатією, – Микола Мурашко, але – шукати (і читати) його розповідь краще у першому (1907-1909 рр.) виданні "Спогадів старого вчителя" – згодом написане про Яблочкіна, якого й так було небагато, ще підкоротили. У тому ж першому виданні є й малюнки київського "котячого Рафаеля" – зрозуміло, це виключно коти.

Отож, Микола Мурашко згадує: "В одному з вісімдесятих років з'явилась у нас дуже цікава людина, художник Валер'ян Олександрович Яблочкін... Його привітно прийняли у нас, та й не могло бути інакше: це був невисокий на зріс горбатенький пан з такими вишуканими манерами вихованої людини і красивою приємною петербурзькою мовою, спостережливий, дотепний, що одразу приваблював до себе, примушуючи забувати ваду його постаті". Не обійшлося і без кумедних подробиць: "Це людина, яка взагалі була дуже ошатна у костюмі. Вранці, цілу годину проводив умиваючись, чистячись та приводячи себе до акуратного вигляду. Лукава покоївка підгледіла навіть, що він іноді на ніч робить собі папільйотки. Волосся у нього було довге і красиве". Втім, щодо зовнішнього вигляду художника, то існує його портрет, виконаний

олівцем, роботи (ні більш, ні менш) самого Михайла Врубеля.

Микола Мурашко продовжує свою розповідь про Яблочкіна: "Очевидно, не люблячи самотності, чудово здружився у мене з сім'єю, писав собі у моєму кабінеті своїх котів. До речі, у моделях нестачі не було. У нас тварин любили, і він міг спостерігати їх скільки заманеться у будь-який час. Валер'ян Олександрович працював, і твори його збувалися і оцінювалися іноді досить непогано. Мені було дуже приємно мати біля себе розумну і дуже обізнану у мистецтві людину. Виріс він у столиці, закінчив Академію художеств, син відомого режисера Петербурзького імператорського театру, людини високоосвіченої і громадської. У такому середовищі, зрозуміло, Валер'ян Олександрович, як не дурна від природи людина, неминуче був людиною змістовною".

Втім, "залучити його до викладання у школі мені не вдалося; він з дуже милою посмішкою заявив: "Котів писати – завдання невелике, а більше я, власне, нічого і не вмію". Так говорив про себе Валер'ян Олександрович, з жартівливою скромністю, але він був прекрасним членом нашої шкільної ради". І на славетному пимоненківському силуеті, який прикрашає обкладинку перевидання "Спогадів старого вчителя", Яблочкін не просто фігурує, але й опиняється у найпочеснішому товаристві – Мурашко, Врубель, Пимоненко.

Отже, Валер'ян Олександрович малював котів. Спостерігав – і малював. У творчості своїй він знав миті справжнього натхнення: "Я одного разу написав чорного кота, кота старої чаклунки, розумієте, мені так хочеться це повторити...". На жаль, частіше виходило по-іншому: "ця мила, привітна людина раптом могла засумувати, зажуритися; напевно до цього певною мірою його спонукала фізична вада Валер'яна Олександровича, його горбатість. Що не кажи, а все ж він людина не така як усі. І у ці моменти він, бідолашний, запивав. Він, великий домосід, у цей час ішов з дому... Головне, що у такі моменти, ця людина цілком перероджувалася; з надзвичайно ввічливого, лагідного він ставав задерикуватим. Взявшись за бік однією рукою, він потрясав у повітрі кистю другої руки з худими, довгими, білими пальцями і страшенно грубіянив". Грубощі (правда, за свідоцтвом Миколи Мурашка, досить невинні) чергувалися з вихваляннням, яке лунало так: "Ти знаєш, хто я? Я – Рафаель котів!".

А ось і кінець цієї історії: "Він поїхав на Путивль до маєтку панів Шечкових, де, кажуть, чудово написав Ромео і Джульєтту у вигляді кота і чарівної киці, і, проживши трохи часу, там і помер... Ми його більше не бачили і довго за ним сумували". І ще про рисувальну школу, де була, як відомо, колекція "зразків" роботи кращих і відоміших художників свого часу – "Кота від нього ми, звичайно, маємо".

Можливо, в оточенні Шишкіна, Крамського, Рєпіна, Семірадського, Матейки, Врубеля та інших метрів кіт Яблочкіна сприймався, головним чином, як симпатичний курйоз. І все ж таки – чи міг бути зовсім нещасним митець, що присвятив своє життя зображенню досконалих втілень Абсолютної Краси?

Оксана ЛАМОНОВА,
кандидат мистецтвознавства.

ISSN 0130 – 7037 "Наука і суспільство", 2009 № 7-8

БЛАГОРОДНИЙ ОЛЕНЬ

Оленю, напевно, пощастило більше, ніж іншим звірям: жоден з них не виступає так часто у ролі благородного, непідкупного, справедливого, гарного героя казок народів світу, як він.

Благородний олень об'єднує велику кількість підвидів (європейський, бухарський, кавказький олень, марал тощо), які різняться поміж собою розміром, будовою рогів та деталями забарвлення. Літнє хутро дорослих тварин не має плям, а роги дорослих самців (у самок їх немає) мають не менше як п'ять відростків, на верхівках яких часто утворюється пишна крона. Найбільш розгалужена вона у європейських оленів.

Гордовита постава, широкі груди, довга міцна шия, звужена до носа голова, гіллясті роги – увесь зовнішній вигляд звіра свідчить про стрімкість вдачі. Але за легкістю і стрункістю оленя вгадується неабияка фізична сила і міць дикого звіра. Втім, свою силу проявляє лише у надзвичайних ситуаціях – коли захищається від ворогів і під час двобою із суперником. Зустрівшись, самці стикаються рогами, намагаючись збити один одного з ніг. Якщо сили рівні, бій швидко закінчується, і самці розходяться. Коли ж виявиться, що хтось із суперників слабший, то він якнайшвидше тікає геть.

Найважливішу роль у кормовому раціоні відіграють злакові культури (навесні й улітку), а взимку олені їдять в основному прикореневі пагони, коріння, стебла, гілля осик, беріз, липи, калини, бруньки; гризуть кору дерев. До смаку їм також букові горішки, каштани, жолуді, плоди фруктових дерев, лісові ягоди.

Пізньої осені, коли випадає сніг, олені перекочовують у місце, де снігу менше і, отже, доступніший корм. Полюбляють олені соснові ліси – сніг там рихлий. Узимку олені утворюють невеличкі стада на чолі із самкою.

Ліки, які одержують з пантів – молодих, наповнених кров'ю рогів, – давно відомі як цінна фармакологічна сировина. Нині здійснюються широкі заходи зі збереження благородного оленя. Створено заповідники, заказники, впорядковане господарське використання звіра.